

TOBIAS GEIGER

Lékařská a politická rozprava

Discursus Medicus et Politicus, 1656

Úvahy mnichovského lékaře o lékařství, špitálech a chirurgii

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Staré texty · www.stare-texty.cz

Tobias Geiger

Lékařská a politická rozprava

Discursus Medicus et Politicus, 1656

Úvahy mnichovského lékaře o lékařství, špitálech a chirurgii

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Staré texty · www.stare-texty.cz

Obsah

Tiráž	4
Úvod	5
Ediční poznámka	7
Titulní list rukopisu	9
1. Svědectví Franze Joela. Má léta učení a služby	10
2. Jak jsem dal studovat své syny	12
3. Mnichovské špitály, trojí rádcové a čím je knížeti dobrý lékař	14
4. Lékař v čase moru	16
5. Lékař v čase války	17
6. Zkoušky bradýřů a lékárníků ve Francii. Lékaři u dvora	19
7. Panovníci, kterým chyběl chirurg	20
8. Staré rody řezačů kamene a očních lékařů	22
9. Fuggerovský řezací dům v Augsburgu a nabídka, kterou jsem odmítl	24
10. Řezací světnice pro Mnichov. Další rody. Hippokratova přísaha	26
11. Plevel mezi pšenící: tuláci a falešné výuční listy	28
12. Dvě zpackané operace. Norciňané. Sennert o nepravých chirurgích	30
13. Lazebník v Josefském domě. Špitál jako škola	32
14. Materiálie v Josefském domě. Zakladatelé špitálů. Lékárník a jeho tovaryš	33
15. Ještě o tulácích. Závěr	35
16. Dodatek	36
Slovníček pojmů	38

Tiráž

Lékařská a politická rozprava

Úvahy mnichovského lékaře o lékařství, špitálech a chirurgii (1656)

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Autor: Tobias Geiger (asi 1575 – asi 1658), mnichovský lékař a chirurg; spis je datován rokem 1656

Původní název: *Discursus Medicus et Politicus*, Anno 1656 (rukopis)

Předloha: rukopis Bayerische Staatsbibliothek, München, Cgm 3733 (digitalizát bsb00044906). Spis je volným dílem. U digitalizátu uvádí knihovna nekomerční užití; snímky rukopisu se v této knize nereprodukuje.

Překlad a vysvětlivky: Přeložila a poznámkami opatřila AI (Claude, Anthropic); redakce JUDr. Libor Petříček. Text byl přepsán a přeložen z fotografií rukopisu.

Kontrola čtení: přepis byl porovnán s edicí Stefanie Meyer, *Der „Discursus medicus et politicus“ von Tobias Geiger (1656). Edition und Kommentar*, disertace, Würzburg 2021 (DOI 10.25972/OPUS-23285). Překlad a vysvětlivky jsou samostatné; z edice ani z jejího komentáře se nepřebíralo.

Ilustrace: Johannes Scultetus, *Armamentarium chirurgicum*, Haag 1657: titulní rytina (obálka, výřez) a tabule XXXII, II a IV; Wellcome Collection, licence CC BY 4.0; upraveno (oříznuto, tónováno). Rytiny z lékařského spisu vydaného r. 1655, tedy ze stejné doby jako Geigerova rozprava, nejsou jejím vyobrazením.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické

Verze: 1.0 (říjen 2026)

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jaké předlohy se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát se zálibou v historii. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.

Úvod

Roku 1656 sepsal mnichovský lékař Tobias Geiger spis, který nadepsal latinsky *Discursus medicus et politicus*, Lékařská a politická rozprava. Bylo mu tehdy podle vlastních slov přes dvaosmdesát let a stál, jak píše, „půldruhou nohou v hrobě“. Není to učebnice ani učené pojednání. Je to pamětní spis praktika, který chce říci, jaké zlořády se v bavorském lékařství usadily a jak je napravit.

Autor

Co o Geigerovi víme, víme hlavně od něho samého. Narodil se asi roku 1575, podle dostupných údajů v Rosenheimu, kde jeho otec přes třicet let působil jako řezač kamene a kýl; zemřel asi roku 1658 v Mnichově. Lékařství na univerzitě nestudoval. Základní učebnice prošel u Thomase Mermanna, osobního lékaře bavorských vévodů, šest let mu sloužil a ostatní se naučil ve špitálech a ve vojenském ležení. V letech 1594 a 1595 byl polním chirurgem v Uhrách, později polním lékařem bavorské armády při tažení do Čech roku 1620, ve Falci a před Norimberkem. V Mnichově přes třicet let vedl špitál svaté Alžběty; podle dostupných údajů byl také dvorním lékařem a chirurgem.

Při špitální praxi vychoval dva bratry a oba syny. Syny potom poslal na studia do Lovaně, Paříže a Montpellieru. Mladší z nich, Esaias, zahynul za války. Starší, nejspíše Malachias Geiger, se stal mnichovským lékařem a autorem lékařských spisů.

Spis

Rukopis není členěn na kapitoly; šestnáct oddílů této knihy a jejich nadpisy jsou redakční. Geiger začíná u sebe: líčí svá léta učení a služby a to, jak dal studovat syny (kapitoly 1–2). Potom mluví o mnichovských špitálech, o dobrých a špatných rádcích knížat a o darech, jimiž panovníci odměňovali své lékaře (3). Následuje lékař v čase moru a v čase války (4–5): morová léta 1592, 1633–1634 a 1649, zkažený proviant, ubytování v nakažených domech a nečistota ležení.

Kapitoly 6 a 7 uvádějí francouzské zkoušky bradýřů a lékárníků a řadu panovníků, kteří doplatili na to, že neměli po ruce zkušeného chirurga. V kapitolách 8–10 vzpomíná autor na staré hornoněmecké rody řezačů kamene a očních lékařů, popisuje fuggerovský „řezací dům“ v Augsburgu, kde sám operoval před komisí, a navrhuje zřídit v mnichovském špitále řezací světnici; připojuje Hippokratovu přísahu. Kapitoly 11 a 12 patří potulným operatérům: falešným výučním listům, dvěma operacím, po nichž nemocný do několika hodin zemřel, a Norciňanům, italským řezačům kamene a kýl.

Zbytek spisu (13–15) a Dodatek se týkají mnichovského Josefského domu, kde léčiva spravuje lazebník, a špitální lékárny. Autor chce léčiva vrátit lékárníkovi, ze špitálu udělat školu chirurgie, anatomie a lékárnictví a žádného mladého lékaře nepřipustit k místu, dokud neprokáže, že v chirurgii sám „přiložil ruku“.

Proč jej číst

Rozprava je svědectví z první ruky. Geiger byl při tažení do Čech roku 1620 a popisuje je očima lékaře: kornet jezdců, který měl při svém postavení přes sto koní, jich nakonec neměl ani čtyřicet, pěší pluk o třech tisících mužích ani tisíc. Příčinu nevidí v nepříteli, nýbrž v nedostatku stanů, v nakaženém dobytku a v nečistotě ležení. Píše o velitelích raněných na Bílé hoře, o pitvě, kterou provedl z pověření mnichovské městské vrchnosti, i o deseti operacích, které v Augsburgu zvládl za půl dopoledne.

Je to zároveň spis polemický a zaujatý. Autor hájí usedlé rody operatérů, k nimž počítá i vlastní rodinu, proti „nepravým chirurgům“, tedy lazebníkům a bradýřům ve špitálech, proti Norciňanům a proti potulným operatérům. Univerzitním lékařům vyčítá, že umějí jen disputovat a na nic nesáhnou. O tulácích, Romech, Židech a Italech mluví s předsudky své doby. Jeho soudy je proto třeba číst jako hlas jedné strany sporu, ne jako nestranný popis.

Komu byl spis určen, rukopis neříká. Podle obsahu mířil nejspíše k těm, kdo mohli věc přednést kurfiřtovi.

Rukopis

Rozprava je zachována v rukopise Bavorské státní knihovny v Mnichově (Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 3733), který knihovna zpřístupnila v digitální podobě (digitalizát bsb00044906). Rukopis je úplný: má titulní list a 45 listů textu. Text končí na lici 45. listu vyprávěním o úrazu v Burghausenu, bez závěrečné formule, data a podpisu; rok 1656 uvádí titulní list.

Jak překlad vznikl, co znamenají značky v textu a která místa rukopisu jsou nejistá, říká ediční poznámka na konci knihy.

Obrázek 1: Johannes Scultetus, *Armamentarium chirurgicum* (1657), tabule XXXII: operace na hlavě. Wellcome Collection, CC BY 4.0; tónováno.

Ediční poznámka

Rukopis a písař

Předlohou je rukopis Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm 3733 (digitalizát bsb00044906): titulní list s rokem 1656 a 45 listů textu. Zda jej psal autor sám, nebo opisovač, nerozhodujeme; mluvíme proto o písaři. Píše bavorskou němčinou své doby a často přechází do latiny, v odborných výrazech i v celých citátech. Latinu místy komolí, hlavně jména a koncovky, a některé citáty nechává neúplné. Překlad se tam řídí zřejmým smyslem; jednotlivé chyby vysvětlivky nevypočítávají. Na několika místech je v rukopise připsáno jinou rukou, škrtnuto nebo vynechané místo; to vysvětlivky uvádějí.

Jak překlad vznikl

Text byl přepsán a přeložen z fotografií rukopisu pomocí umělé inteligence (Claude, Anthropic), po částech, a potom redakčně sjednocen. Přepis byl porovnán s moderní edicí: Stefanie Meyer, *Der „Discursus medicus et politicus“ von Tobias Geiger (1656). Edition und Kommentar*, disertace, Würzburg 2021, DOI 10.25972/OPUS-23285. Edice sloužila jen ke kontrole čtení; kde se čtení lišilo, rozhodl nový pohled do snímku rukopisu. Překlad, členění, vysvětlivky i určení osob, míst a spisů jsou samostatné a z edice ani z jejího komentáře převzaty nejsou. Kdo potřebuje německý text a odborný komentář, najde je tam.

Zásady překladu

- Přeložen je celý text, bez krácení.
- Značka <12v> stojí tam, kde v rukopise začíná nová strana: číslo je číslo listu, *r* líc, *v* rub. Na listy odkazují i vysvětlivky („viz list 6v“).
- Tři tečky v textu znamenají místo, které písař nechal prázdné.
- Členění do kapitol a jejich nadpisy jsou redakční. Rukopis má jediný vlastní nadpis: *Dodatek (Appendix)*.
- Rukopis citáty nevyznačuje. Uvozovky klade překlad a konec citátu je někde jen odhadnut.
- Latinské pasáže jsou přeloženy stejně jako německé; kde autor přechází do latiny na delší úsek, říká to vysvětlivka. Kurzívou jsou sázena slova ponechaná v původním znění a názvy spisů. Biblické citáty jsou přeloženy z latiny rukopisu, ne převzaty z českého překladu bible.
- Jména osob mají dnes obvyklou podobu. Pravopisné zvláštnosti písaře se v překladu neprojevují a vysvětlivky je nesledují.
- Vysvětlivky se číslují v každé kapitole znovu od jedné. Odkaz „pozn. 14-3“ znamená třetí vysvětlivku 14. kapitoly.

Určení osob, míst a spisů

Osoby, místa a spisy jsou ve vysvětlivkách určeny podle obecné znalosti; v pramenech ani v odborné literatuře jsme je neověřovali. Kde je určení jen pravděpodobné, říká to slovo „nejspíše“, kde jde o dohad, slovo „snad“. Kde se osobu určit nepodařilo, vysvětlivka chybí.

Nejistá místa

Nejistá čtení byla po redakci ještě jednou cíleně prověřena podle snímků rukopisu. Na většinu zbylých nejistot upozorňují vysvětlivky. Smysl mění hlavně tato místa:

- **Listy 36v, 37v a 43r.** Slovo *Gebnacht* (na 37v a 43r s přehláskou) překládáme „dárkové noci“ a rozumíme jím snad dny kolem Vánoc, Nového roku a Tří králů. Čtení slova je na všech třech místech jisté, jeho výklad je dohad.
- **List 22v.** Rukopis má *Blatter- und Franzosenhaus*. Rozumíme tomu jako jednomu domu pro nemocné francouzskou nemocí; lze číst i „dům pro nemocné neštovicemi a francouzskou nemocí“.

- **Jména.** Nejisté je čtení nebo ztotožnění jmen Damiller (21v), Yberle (23v), Kainz (38r) a Peccetti (44v; ve skenu spíše *Peccati*).

Konec rukopisu

Text končí na líci listu 45 zhruba ve třech pětinach strany, uprostřed vyprávění o úrazu v Burghausenu. Chybí závěrečná formule, datum i podpis. Zda autor psaní přerušil, nebo zda zůstal nedokončen opis, nelze rozhodnout.

Čím tato kniha není

Je to čtenářský překlad, ne vědecká edice. Vznikl pomocí umělé inteligence a prošel kontrolou a redakcí; chyby ve čtení, v překladu i ve vysvětlivkách vyloučit nelze. Kniha není určena k tomu, aby se podle ní Geigerův spis citoval jako pramen: kdo ho chce citovat, má znění ověřit v rukopise.

Titulní list rukopisu

Lékařská a politická rozprava.

Co je třeba uvážit u osobního lékaře v lékařském umění: aby byl v čase míru, války i moru natolik způsobilý, že se na něj lze spolehnout; přitom je také třeba hledět, jaké zlořády se do lékařského umění vloudily, jak je napravit a zase vymýtit a jak by prostřednictvím znamenitého, řádně zřízeného špitálu mohli být vychováváni mladí lékaři, a to nejen v lékařství fyzickém, chirurgii, anatomii, botanice, chymii a lékárnictví; neméně dobře by jim přitom vždy slušelo a bylo by svrchovaně zapotřebí, aby byli zběhlí v řezání kamene, v očním lékařství a v léčení kýl¹ atd.

Roku 1656.

¹Řezání močových kamenů, oční lékařství (hlavně operace šedého zákalu) a operování kýl tehdy zpravidla neprováděli studovaní lékaři, nýbrž potulní operatéři; autor žádá, aby je ovládal i lékař. Výrazy, které se ve spise opakují (zde osobní lékař, lékařství fyzické, chymie, řezání kamene, oční lékařství a léčení kýl), vysvětluje Slovníček na konci knihy.

1. Svědectví Franze Joela. Má léta učení a služby

«1» U Franze Joela, profesora v Greifswaldu,¹ lze v šestém, chirurgickém svazku jeho spisů v předmluvě neboli úvodním slově číst: „Je zajisté velmi mnoho lékařů, kteří dovedou podle cizích předpisů a knih o chirurgii mnoho žvanit; avšak těch, kdo dokážou své soudy potvrdit pevnými důvody a zkušeností, se najde převelice málo. Mýlí se totiž, kdo věří, že dokonalé chirurgie může dosáhnout z knih, nepřistoupí-li k tomu zkušenost v ní a cvik ruky. Protože je však lékařské umění bez znalosti chirurgie kusé a nedokonalé, plyne z toho, že si jméno lékaře právem nezaslouží nikdo, kdo je v chirurgii naprosto nezběhlý a o nemocech, jež chirurgii náležejí, nedokáže nic správně soudit; neboť jen velmi málo se nám naskýtá chorob, jejichž příznaky by nevyžadovaly léčení rukou.

„Nestačí totiž, aby chirurg měl ruku «1v» pohotovou k provedení té či oné operace; především se u něho vyžaduje také to, aby uměl předejít těžkým příznakům, které někdy po řezu následují, jako jsou bolesti, otoky, zánět, sněť, blouznění, palčivé horečky, křeč, nespavost, zácpy a podobně. Tomu se však nelze naučit mezi pasáky vepřů a lazebníky,² kteří nemají s uměním nic společného, nýbrž je k tomu, jak může každý rozumný posoudit, zapotřebí mnohem více.“³

Když oba moji synové⁴ dokončili v Ingolstadtu filozofii,⁵ ponechal jsem jim na vůli, na kterou fakultu se chtějí dát: na teologickou, na právnickou, nebo na lékařskou. Když se oba rozhodli pro fakultu lékařskou, začal jsem přemýšlet, jak bych je mohl vést k Boží cti, k zalíbení knížat (neboť jsem měl na paměti «2» slova zesnulého pana doktora Mermanna,⁶ mého vždy vysoce váženého pana učitele, že totiž „není nejmenší ctností líbit se knížatům“⁷), k přízni představených a k užtku obce a jak tedy na nich a skrze ně nahradit to, čeho se mně, tak jako mnohým, nedostává a co už kvůli času, věku i příležitosti sám dohnat nemohu – nehledě na to, že, bez vychloubání řečeno, ani to málo, co jsem v tomto oboru vykonal, po mně v tomto věku, v této době a za takových okolností nedokáže jen tak někdo. Vždyť jsem u svrchu zmíněného zesnulého pana doktora Mermanna prošel Fuchsovy *Základy lékařství*,⁸ Galénovo *Malé umění*,⁹ sedm knih Hippokratových *Aforismů*, z Galéna *O příčinách nemoci* a *O příznacích*, *O močích*, *O tepech*, *O léčení horeček*, *O rozdílech horeček*, *O otocích*, *Glaukónovi*,¹⁰ Andrea Laurentia «2v» v anatomii a Titelmanna ve filozofii¹¹ a nadto jsem vícekrát zmíněnému panu doktoru Mermannovi celých šest let až do jeho blaženého skonu sloužil; tam jsme vždy jednali o lékařských věcech, já jsem poslouchal, a tak jsem studium dokončil soukromě.¹² A to zcela pomlčím o tom, co jsem od mládí vyzoroval ve špitálech a ve vojenském ležení. Vyrosl jsem při zdejších špitálech¹³ od jejich prvních počátků po boku starých pánů lékařů, které nelze dost vynachválit, a zastával jsem je přes 30 let, než jsem je přepustil svému synovi, nejprve v chirurgii, potom i v lékařství, a stál jsem v jejich čele v oboru lékařském i chirurgickém bez jediné stížnosti. V květu svého mládí jsem byl nehodným polním chirurgem slavného

¹Franz Joel (16. století), lékař a profesor v Greifswaldu; jeho sebrané lékařské spisy vyšly posmrtně v šesti svazcích, z nichž poslední je věnován chirurgii.

²Narážka na to, že řezání kamene a kýl často prováděli nevzdělaní řemeslníci a zvěrokleštíci a že běžnou ranhojičskou praxi obstarávali lazebníci a bradýři (viz Slovníček: lazebník, bradýři).

³Týž citát z Joela uvádí autor znovu na listu 32v, tam úplněji (viz pozn. 12-11); odtud je doplněn závěr věty.

⁴Starší je nejspíše Malachias Geiger, pozdější mnichovský lékař a autor lékařských spisů; mladší, Esaias, zahynul za války (list 6r).

⁵Filozofický kurz na univerzitě v Ingolstadtu byl předstupněm studia na některé ze tří vyšších fakult.

⁶Thomas Mermann († nejspíše 1612), osobní lékař bavorských vévodů na přelomu 16. a 17. století, autorův učitel; viz též list 9v.

⁷Ohlas Horatiova verše *Principibus placuisse viris non ultima laus est* („Zalíbit se předním mužům není ta poslední chvála“, *Listy* I, 17, 35).

⁸*Institutiones medicinae* Leonharta Fuchse, rozšířená učebnice lékařství z poloviny 16. století.

⁹*Ars parva* (též *Ars medica*), stručný Galénův úvod do lékařství, po staletí základní univerzitní učebnice.

¹⁰Výčet Galénových spisů, jak se četly při studiu; poslední je léčebný spis věnovaný Glaukónovi (*Ad Glauconem de methodo medendi*).

¹¹Andreas Laurentius (André du Laurens, † 1609), francouzský lékař, autor rozšířené učebnice anatomie; Frans Titelmans († 1537), autor oblíbeného kompendia přírodní filozofie.

¹²Autor tedy lékařství nevystudoval na univerzitě, nýbrž soukromě u svého učitele, jemuž byl šest let k ruce.

¹³Míněny jsou mnichovské špitály, které autor jmenuje na listu 6v: Bratrský dům, vévodský špitál sv. Alžběty (Herzogspital) a Josefský dům.

nejvyššího generálporučíka pana Christopha Rosswurma¹⁴ v Uhrách v letech 1594 <3r> a 1595; po celé české tažení, falcké a před Norimberkem jsem byl rovněž polním lékařem u bavorské armády;¹⁵ a protože jsem až dosud zůstal také abstinentem, vyzoroval jsem toho tolik, jak bude dále obšírněji k slyšení. Z toho jsem se naučil, co je k lékařskému umění nezbytně zapotřebí, a proto jsem nešetřil žádných nákladů, aby se z obou mých synů stali praví lékaři: ne pouzí nominálové, kteří vystačí s prázdným žvaněním a disputováním a ve skutečnosti dokážou málo, jak je dnes u mnohých vidět, nýbrž reálové,¹⁶ kteří by kráčeli na dvou nohou, jak to chce a přikazuje Galénos,¹⁷ totiž na teorii a zkušenosti. K tomu, aby se člověk naučil lékařskému umění, je ovšem třeba dlouhého času a náš lidský život je nadto krátký, jak <3v> lze vidět u Hippokrata v 1. knize, 1. aforismu: „Život je krátký, umění však dlouhé, příležitost prchavá, úsudek nesnadný, zkušenost ošidná. Je pak třeba, aby to, co je namístě, konal nejen lékař sám, nýbrž i nemocný, ti, kdo jsou při něm, a vnější okolnosti.“

Proto jsem jim sám ukázal příkladem, s jakou trpělivostí jsem kvůli nim přes těch 30 let zastával špitál svaté Alžběty za roční plat 100 zlatých, a to jen proto, abych je mohl od mládí vychovávat při praxi. Mohu také po pravdě říci, že jsem jistě pitval přes 100 mrtvol a za svou námahu jsem za ně neměl takřka ani halěr; ba mnohokrát jsem měl takové pacienty, že bych na jediném z nich vydělal tolik, kolik činil celý roční plat. Stejně tak jsem při tom vychoval i své dva bratry, Samuela a Daniela Geigerovy, kteří také v obojím oboru v Padově v <4r> Itálii promovali; z obou se potom stali doktoři lékařství nikoli ledajací. Starší z nich, Samuel, ovšem v této nešťastné válce a jejím přičiněním zahynul, kdežto mladší, Daniel Geiger, je dosud naživu; toho času je prvním lékařem v Prešpurku¹⁸ a zůstal stálým lékařem už čtvrtého palatina a uherských velmožů.¹⁹ Už dávno předtím také mohl být osobním lékařem Jeho císařského Veličenstva, kdyby byl chtěl, o čemž bych mohl předložit dopisy. A když jsem ho před 14 lety navštívil, ještě mi nemálo děkoval za mé vedení a znovu si pochvaloval, že mu obchůzka nemocných a mé vedení ve špitále v jeho první praxi nemálo prospěly.

¹⁴Nejspíše Hermann Christoph von Russworm, císařský vojevůdce v dlouhé turecké válce (1593–1606), popravený roku 1605 v Praze; hodnost mu autor dává nejspíše podle jeho pozdějšího postavení.

¹⁵Tažení vojska Katolické ligy pod bavorským vévodou Maxmiliánem do Čech roku 1620, zakončené bitvou na Bílé hoře (8. listopadu 1620); navazující tažení do Horní a Rýnské Falce (od roku 1621); ležení a boje u Norimberka roku 1632.

¹⁶Slovní hříčka se scholastickým sporem nominalistů a realistů: nominálové jsou tu lékaři jen podle jména, kteří umějí disputovat, reálové lékaři skuteční, kteří něco dokážou.

¹⁷Galénský obraz lékařství, které stojí na dvou nohou, na rozumové nauce a na zkušenosti; kdo má jen jednu, kulhá.

¹⁸Prešpurk, dnešní Bratislava, byl tehdy hlavním a korunovačním městem Uher.

¹⁹Palatin byl nejvyšší zemský hodnostář Uher a králův zástupce. V letech 1625–1655 se v úřadě vystřídali čtyři palatinové (Mikuláš Esterházy, Jan Draškovič, Pavel Pálffy, František Wesselényi); Daniel Geiger tedy nejspíše sloužil všem čtyřem po sobě.

2. Jak jsem dal studovat své syny

«4r» K tomu účelu jsem si při výchově obou svých «4v» synů předsevzal mít na zřeteli, co píše Sirachovec v 38. kapitole:¹ „Cti lékaře, protože ho potřebuješ, neboť ho stvořil Nejvyšší. Od Boha je totiž všechno uzdravení a od krále dostane lékař dar. Umění lékaře povýší jeho hlavu a před velmoži dojde chvály. Nejvyšší stvořil ze země léky a rozumný muž se jich nebude štítit. Dej místo lékaři, neboť ho stvořil Pán, a ať od tebe neodchází, protože jeho díla je zapotřebí. Kdo hřeší před tváří toho, který ho stvořil, upadne do rukou lékaře“ atd. A protože jsem vyzpovídal, že k pravému lékaři nestačí mnoho slov, žvanění a disputování a že není dokonalým lékařem nikdo, kdo není dokonalým chirurgem, k čemuž ovšem patří i to, že pravý lékař má být anatom, botanik, chymik a zvláště má být dobře zběhlý v lékárnictví, nelitoval jsem u obou svých synů žádných nákladů. «5r» Nejprve jsem je, když v Ingolstadtu dokončili filozofii, poslal do Lovaně, kde měli vedle jiných vysoce učených profesorů za profesora znamenitého a po celé Evropě známého vysoce učeného muže Thomase Fiena,² který byl před 60 lety také bavorským osobním lékařem a kterého jsem odedávna znal. U něho vedle jiných lékařských přednášek slyšeli také o trepanaci neboli otevření lebky, o sklápění šedého zákalu, o snímání blanky z oka, o laryngotomii neboli řezu průdušnice, o nabodnutí hrudníku, o nabodnutí břicha, o arteriotomii neboli řezu tepny, o hysterotomii neboli vyříznutí plodu z dělohy živé matky, o řezání kamene, o řezání kýlu, o amputaci vnějších údů,³ o obnovení utatého nosu z masa paže⁴ a podobně. Některé z těchto výkonů – ještě než přišli k filozofii – «5v» už dříve sami prováděli, kdežto u nás v Horním Německu na leckterých akademiích na takové věci ani ve snu nepomyslí.

Do Paříže jsem je poslal, aby viděli, jak se provozuje anatomie, a to u neméně po celé Evropě známých vysoce učených profesorů Riolanů, otce a syna,⁵ kde lze za jedinou zimu mít přes 30 těl,⁶ kdežto v Německu si na některých akademiích musejí za celou zimu vystačit s jedním. Do Montpellieru jsem je poslal kvůli botanice, neboť je tam k vidění po celé Evropě známá královská lékařská zahrada;⁷ bydleli tam u slavného stálého lékárníka tamní akademie, kde se sestavuje a připravuje nejen *confectio Alkermes*,⁸ ale i mnoho dalších složených léků, «6r» které se po celé Evropě užívají ve všech dobře zařízených lékárnách a rozprodávají se do nich. O svého mladšího syna Esaiase jsem sice bohužel přišel kvůli této proklaté válce – nikdy mi nezpůsobil zármutek, a kdyby ještě žil, byl by dnes nade vši pochybnost a bez vychloubání řečeno mužem nevyrovnatelným, protože byl nanejvýš pilný, nanejvýš učený a měl výborný a zralý úsudek –, ale i ten, který je ještě naživu, vykonal podle svého nadání to své a dokázal to tím, že vedle své praxe sepsal pojednání o léčení kýlu, jak je léčit rozličnými způsoby, a to jak zlatým stehem, tak leptavými prostředky – což by žádný Norciňan nesvedl, protože to jsou všichni jen empirici –, další o bavorských perlách a jejich vlastnostech, nakolik je poznal ze zkušenosti a z pozorování, a ještě jiné o hypochondrické melancholii.⁹ Nic takového ve zdejších městě dosud «6v» nevykonal žádný jiný z lékařů,

¹Kniha Sirachovcova (*Ecclesiasticus*), jejíž 38. kapitola začíná chválou lékaře a byla oblíbeným biblickým dokladem důstojnosti lékařského stavu. Autor cituje latinské znění Vulgáty a spojuje verše 1–4, 12 a 15.

²Thomas Fienus (Fyens, † 1631), rodák z Antverp, profesor lékařství v Lovani, kolem roku 1600 krátce osobní lékař bavorského vévody Maxmiliána. Následující výčet se kryje s obsahem jeho spisu o dvanácti hlavních chirurgických operacích, vydaného až po jeho smrti.

³Výčet tehdejších velkých chirurgických výkonů: navrtání a otevření lebky; sklopení šedého zákalu jehlou do sklivce; odstranění blanky přerůstající přes rohovku; otevření průdušnice při dušení; nabodnutí hrudníku při hnisu v hrudi a břicha při vodnatelnosti; pouštění krve z tepny; císařský řez na živé matce; řezání močového kamene; operace kýlu; amputace končetin.

⁴Náhrada utatého nosu kožním lalokem z paže, který se nechá přirůst k obličejí a teprve potom se od paže oddělí; metodu proslavil koncem 16. století boloňský chirurg Gaspare Tagliacozzi.

⁵Jean Riolan starší († 1605 nebo 1606) a jeho syn Jean Riolan mladší († 1657), pařížští profesori lékařství a anatomie. Geigerovi synové studovali až ve dvacátých a třicátých letech 17. století, mohli tedy slyšet jen mladšího; otce autor jmenuje nejspíše pro proslulost obou.

⁶Míněna jsou mrtvá těla určená k veřejné pitvě; pitvalo se v zimě, kdy těla vydržela déle.

⁷Královská botanická zahrada v Montpellieru, založená za Jindřicha IV. koncem 16. století pro výuku mediků; tamní lékařská fakulta patřila k nejstarším a nejváženějším.

⁸*Confectio Alkermes* je složený posilující lék na srdce, jehož základem byl červec (kermes); připravoval se s velkou slávou právě v Montpellieru a odtud se vyvážel.

⁹Spisy odpovídají tiskům Malachiase Geigera: o kýlách (*Kelegraphia sive descriptio herniarum*, 1631), o bavorských říčních perlách (*Margaritologia*, 1637) a o hypochondrické melancholii (*Microcosmus hypochondriacus*, 1652).

kteří jsou ještě naživu, ať už jeho vrstevník, nebo starší.

3. Mnichovské špitály, trojí rádcové a čím je knížeti dobrý lékař

«6v» Staří znamenití lékaři, totiž pan doktor Heinrich Münsinger, pan doktor Mermann a pan doktor Adam Faber,¹ všichni již zesnulí, byli svou radou a svými připomínkami u knížecích osob původci a zakladateli špitálů, totiž Bratrského domu, špitálu svaté Alžběty a Josefského domu; než však tyto špitály dospěly k větší dokonalosti, zemřeli. Po smrti řečených znamenitých pánů, někdejších osobních lékařů, se už nenašel nikdo, kdo by projevil podobnou horlivost a měl takové povědomí a znalost italských špitálů nebo kdo by dbal jejich účelu, totiž že takové špitály jsou pravou školou, v níž se mají mladí začínající lékaři cvičit «7r» v chirurgii, anatomii, lékárnictví, botanice a chymii. Proto zmíněné špitály z valné části uvázly ve zmatku a dosud zůstávají bez pravé dokonalosti a řádu. Neboť, jak nikoli nerozumně píše Quirinus Pegius v *Umění apofthegmatickém* na listu 312,² ti, kdo své rady a závěry stavějí jen na nesprávné a nedostatečné zprávě, kterou knížata mají, ač by jim mohli a měli připomenout něco lepšího, ale nečiní to a Božích přikázání ani obecného dobra si tolik nevážejí, mají být pokládáni za modloslužebníky; ti, kdo všechno stavějí na vládnutí a na starou písničku, nemají před očima Boží přikázání, nehledí na to, zda se obecné dobro zanedbává, nebo ne, všechno stavějí na politickou záminku, všechno jen povrchně lámou přes koleno a přeběhnou to jako kohout přes žhavé «7v» uhlí, mají být pokládáni za ateisty; ti pak, kdo ve všem svém počínání hledí, jak se říká, jen sami na sebe, aby jen jim samým bylo dobře, ať se obecnému dobru vede, jak chce, mají být právem pokládáni za epikurejce.³ A přece, jak píše Hildanus v předmluvě ke svým *Pozorováním*,⁴ „má každý křesťan dbát spíše o blaho a bezpečí bližního než o vlastní prospěch“.

Ti však, kdo mají před očima především Boží čest a Boží přikázání a vedle toho obecné dobro, to jsou ti, kteří si zaslouhují chválu; takoví byli staří lékaři, o nichž byla v tomto spise zmínka. K nim chci počítat i ty lékaře, kteří s pravou věrností dbají o zdraví knížat a potentátů; neboť to jsou ti lékaři, o nichž «8r» píše Sirachovec v 38. kapitole, že jsou spolu s lékem stvořeni od Boha a že jsou hodni, „aby od krále dostávali dary“. A stojí-li v těžké kapitole, že ti, „kdo hřeší, upadnou do rukou lékařů“, chci tomu na tomto místě rozumět jen o nestřídmosti v jídle a pití a o jejich nezřízeném užívání. Vždyť jakého potřebnějšího, užitečnějšího a milejšího rádce může mít kníže nebo potentát než řádného lékaře, na něhož se může v čase míru, moru i války,⁵ ať nastane cokoli, s plnou důvěrou spolehnout, jako se Alexandr Veliký spolehl na svého lékaře Filipa?⁶ A čeho je celé zemi a obecnému dobru více zapotřebí než zachovat chvályhodného dobrého vladaře při zdraví? Proto je zvykem, že lékaři slouží u knížecích «8v» tabulí,⁷ aby tam, kde je toho třeba, knížatům připomínali, jaké vlastnosti má pokrm a nápoj, nebo je při nestřídmosti napomenuli (a nikoli aby tam dělali šašky). Takového lékaře pak mohou užívat i všichni knížecí radové, vyšší i nižší úředníci a s nimi celá obec, protože nikdo nemá glejt proti nemoci a všelijakým tělesným neduhům. A to uznali dokonce i barbaři stejně jako křesťanští potentáti, králové, knížata a páni. Za časů Hippokratových pozval velký král Artaxerxes Hippokrata k sobě a psal Hystanovi, správci Hellespontu:⁸ „Donesla se ke mně sláva umění lékaře Hippokrata z Kóu, jenž odvozuje svůj původ od Asklépia. Dejte mu tedy zlata, kolik bude chtít, a hojně všeho ostatního, čeho má zapotřebí, a pošlete ho k nám. Bude totiž roven předním mužům perským; žádného bohatství přitom nešetří, neboť najít muže, kteří vynikají radou, není snadné.“

«9r» Erasistratos, zrozený z Aristotelovy dcery, byl – jak uvádí Plinius – za uzdravení krále Antiocha

¹O Thomasi Mermannovi viz pozn. 1-6; Adama Fabera jmenuje autor znovu na listu 11v jako morového lékaře z roku 1592.

²*Ars apophthegmatica*, sbírka pamětihodných výroků, vyšla v Norimberku roku 1655 pod pseudonymem Quirinus Pegeus; za autora se pokládá norimberský literát Georg Philipp Harsdörffer. Kde citát končí, rukopis nevyznačuje; trojí dělení rádců až po epikurejce je podáno volně.

³Tři druhy špatných rádců: modloslužebník se klaní vůli knížete, ateista se řídí jen státní účelností, epikurejec – v dobovém hanlivém smyslu – hledí jen na vlastní pohodlí a prospěch.

⁴Wilhelm Fabricius Hildanus (Wilhelm Fabry z Hildenu, 1560–1634), nejznámější německý chirurg své doby, autor několika „centurií“ chirurgických pozorování (*Observationum et curationum chirurgicarum centuriae*).

⁵Ohlas titulního listu. O lékaři v čase moru jedná autor od listu 10r, o lékaři v čase války od listu 12r.

⁶Když Alexandr v Tarsu těžce onemocněl, podal mu lékař Filip z Akarnánie lék právě ve chvíli, kdy král dostal dopis s varováním, že je Filip podplacen, aby ho otrávil. Král lék vypil a dopis podal lékaři ke čtení.

⁷Lékař měl u dvora povinnost být přítomen u knížecí tabule a dohlížet na to, co a kolik kníže jí a pije.

⁸Dopis perského krále Artaxerxa místodržiteli Hellespontu patří k takzvaným Hippokratovým listům, sbírce pozdních smyšlených dopisů, která se od renesance tiskla s Hippokratovými spisy. Podle této legendy Hippokratés pozvání odmítl; to autor pomíjí. Hippokratův rod z ostrova Kós odvozoval svůj původ od boha lékařství Asklépia.

obdarován jeho synem Ptolemaiem sto talenty,⁹ kterážto suma podle Budéova výpočtu činí šedesát tisíc našich zlatáků.¹⁰

Galénos dostal čtyři sta zlatáků, když proti očekávání ostatních lékařů vyléčil Boëthovu manželku, která trpěla výtokem z dělohy.¹¹ Za našeho věku Velký Mogul, jeden z Tamerlánových potomků, jenž dosud v Přední Indii vládne převelikým končinám, vykázal lékaři ročně sto tisíc zlatých korun vedle převelikých poct, jak vypravuje Pedro Teixeira.¹²

Za vyléčení papeže Honoria si lékař odnesl deset tisíc; připisuje se to Petrovi z Abana.¹³

Ludvík, král francouzský, dával svému lékaři Jacquesu Coitierovi měsíčního platu deset tisíc zlatých korun, jak uvádí Commynes, a nejen <9v> to, nýbrž udělil také amienské biskupství jeho synovci a mnoho veřejných úřadů jeho příbuzným a přátelům.¹⁴

Filip II., král španělský, když se zotavoval ze sedmidenní horečky, poslal svému archiatrovi Franciscu Vallesiovi¹⁵ šest tisíc zlatáků nad jeho převeliký roční plat; ten mu s díkůvzdáním odpověděl, že nepochybuje, že tak veliký král by mohl darovat i více, kdyby chtěl.

Nejjasnější kníže a pán, vévoda Vilém Bavorský, daroval svému osobnímu lékaři Thomasi Mermannovi za to, že ho vyléčil z bolení hlavy, panství Schönberg před Lesem, k němuž náleželo vyšší i nižší soudnictví.¹⁶

Nejjasnější kurfiřt Maxmilián <10r> přeblahé paměti daroval svému osobnímu lékaři Ferdinandu Sagittariovi za to, že ho vyléčil z palčivé horečky, šlechtický statek Hagenau u Braunau.¹⁷

Předešlý arcibiskup salcburský, hrabě z Lodronu,¹⁸ dal svému osobnímu lékaři za to, že ho vyléčil z horečky, vedle zvýšení ročního platu darovat 1000 dukátů.

⁹Odtud je výčet darů, jimiž panovníci odměnili své lékaře, psán latinsky. Erasistratos, slavný lékař 3. století př. Kr., byl podle Plinia (*Naturalis historia*, kniha 29) vnukem Aristotelovým; podle jiných antických zpráv vyléčil Antiocha, syna krále Seleuka, z nemoci způsobené láskou k maceše.

¹⁰Guillaume Budé († 1540), francouzský humanista; jeho spis *De asse et partibus eius* (1515) byl základní příručkou pro přepočet antických měn a měř. Zlatáky (*aurei*) nejsou bavorské zlaté (viz Slovníček: zlaták).

¹¹Galénos sám vypráví (ve spise *De praecognitione*), jak v Římě vyléčil manželku bývalého konzula Flavia Boëtha.

¹²Velký Mogul je panovník mughalské říše v Indii, jehož rod odvozoval původ od Tamerlána (Tímúra). Pedro Teixeira je nejspíše portugalský cestovatel, který počátkem 17. století vydal vyprávění o Persii a o své cestě z Indie do Evropy.

¹³Pietro d'Abano († asi 1316), padovský lékař a filozof, o němž se vyprávělo, že od papeže Honoria IV. žádal obrovskou denní odměnu. Měnu rukopis neuvádí.

¹⁴Ludvík XI. († 1483) a jeho lékař Jacques Coitier, který měl na nemocného a úzkostného krále mimořádný vliv. Pramenem jsou *Paměti* Philippa de Commynes.

¹⁵Francisco Vallés (Franciscus Vallesius, † 1592), profesor v Alcalá a autor komentářů k Hippokratovi a Galénovi.

¹⁶Vilém V. Bavorský (vládl 1579–1597, † 1626). Schönberg je nejspíše Schönberg v Bavorském lese; Mermann se podle tohoto panství psal „von Schönberg“. Vyšší (hrdelní) i nižší soudnictví znamená plná vrchnostenská práva.

¹⁷Maxmilián I. Bavorský (vévoda od roku 1597, kurfiřt od roku 1623, † 1651), syn Viléma V. Hagenau je nejspíše zámek a statek na Innu u Braunau; Braunau patřilo tehdy k Bavorsku (dnes Horní Rakousy).

¹⁸Paris hrabě Lodron, arcibiskup salcburský v letech 1619–1653; když autor psal, byl tři roky po smrti.

4. Lékař v čase moru

«10r» Jak mnoho záleží v čase moru na pravém lékaři, který dovede předepsat nejen léky ochranné a léčivé, nýbrž i životosprávu a vše ostatní, čeho je při tom zapotřebí po stránce veřejného řádu, o tom se ve svých spisech zmiňují David Herlicius a Ludwig von Hörnigk, oba výteční lékaři, kteří «10v» za moru mnohokrát s chválou léčili.¹ Tomu rozuměl roku 1592 nejjasnější kníže a pán, veleslavné paměti vévoda Vilém, tehdy panující kníže v Bavořích: na připomenutí svých osobních lékařů nechtěl, aby se za morového lékaře bral hned každý lékařský nováček, který teprve přiběhl ze školy, nebo kdejaký vagant, jehož nikdo nezná a o němž se neví, zda je pravý lékař, či ne – jak se stalo roku 1649,² kdy jednoho takového chlapíka přijali. Ten přijal jen skrovný plat, protože se přihlásil spíše ze zoufalství a jinak nevěděl, kde by měl hledat obživu, a věc zastal tak, že ačkoli bylo morem nakažených málo, nevyléčil ani jediného z nich, který by «11r» zůstal naživu, ba ani svou vlastní souložnici, kterou měl u sebe; takže tehdejší nosiči mrtvol, kteří při tom už dříve vícekrát byli, pochybovali, zda byl a zda ještě je pravým lékařem; že by ho byl kdy někdo užil při moru nebo za moru, to si podle jeho počínání vůbec nedovedli představit. A nebýt toho, že o věc bylo jinak, po stránce veřejného řádu, postaráno důkladněji, bylo by o ni, pokud šlo o jeho přičinění, postaráno zle. Proto také nejjasnější kníže a pán Vilém, tehdy panující pán, roku 1592 nejmilostivěji nařídil, aby byl při městě vzat pro morem nakažené do služby osobní lékař, který je zběhlý v obojím lékařském oboru, v chirurgii i v lékařství fyzickém, a za tím účelem dal městu doručit revers «11v» a rozkaz, že zmíněného lékaře, dokud mor trvá, nebude zaměstnávat jinak, nýbrž že mu má nejmilostivěji jeho plat osobního lékaře tak jako tak běžet dál, aby byli nakažení spolukřesťané opatřeni řádným lékařem; byl jím pan doktor Adam Faber, doktor obojího lékařství. A co je při moru třeba uvážit, o tom bylo řečeno na jiném místě a lze se tomu naučit z moru let 1633 a 1634³ – co škodí, to učí. Tím morem ubylo měšťanstva tolik, že z městské daně vypadla více než třetina, bezmála polovina,⁴ jmění měšťanů se ztratilo, domy a jiné nemovitosti pozbyly ceny, takže vdovám «12r» a sirotkům, špitálům, kostelům a klášterům i almužnám přišlo nazmar mnoho tisíc zlatých na věčných platech⁵ a na jiném a vzešla z toho nenahraditelná škoda; jak tomu odpomoci, o tom je řečeno ve výkladu o řádném morovém domě⁶ a bylo to tehdy i vidět.

¹David Herlicius (Herlitz, 1557–1636), lékař a astrolog v pomořanském Stargardu, a nejspíše Ludwig von Hörnigk (1600–1667), frankfurtský lékař a právník; oba psali o moru.

²Roku 1649 se v Mnichově znovu objevil mor; lékaře, o němž je řeč, autor nejmenuje.

³Mor let 1633–1634 zasáhl Mnichov po švédském obsazení města (1632) a patřil k nejtěžším v jeho dějinách. Slovy „na jiném místě“ autor odkazuje nejspíše na jiný svůj spis; v této rozpravě takový výklad není.

⁴Městská daň se platila z majetku měšťanů; úbytek ukazuje, kolik poplatníků zemřelo nebo zchudlo.

⁵Věčný plat (*Ewiggeld*) je trvalá renta zajištěná na domě nebo pozemku; v Mnichově z ní žily hlavně vdovy, sirotci, špitály, kostely a kláštery. Když domy za moru osiřely a ztratily cenu, platy přestaly docházet.

⁶Morový dům (*Brechhaus*) je lazaret pro nakažené. Autor odkazuje na výklad o tom, jak má být takový dům zařízen; v této rozpravě jej nepodává.

5. Lékař v čase války

«12r» Že je v čase války zapotřebí řádného lékaře, je vidět z následujícího. Ve válce se totiž scházejí všelijací ničemní chlapíci: zkrachovalí, propití a zpustlí lékárníci, bradýři a lazebníci, opovážliví a nadutí lazebníční pacholci, ba i lazebníční učni a bradýřští tovaryši a učni, kteří se ještě řádně nevyučili a svým mistrům nic dobrého neudělali. Všechno to běží za válkou, bradýři, lazebníci, lékárníci, ba pod «12v» rouškou duchovního stavu i milosrdní bratři.¹ Mezi těmi mají první místo ti, kdo nejlépe žvaní a tlachají, dnem i nocí se s epikurejci zalévají vínem a pivem a opíjejí se jako svině; ti dostávají přednost před ostatními. A ačkoli chybují a tu a tam ten či onen jejich nedbalostí, neznalostí a lenivostí při léčení vytrpí své a zemře, musí být vinno víno a každý se vymlouvá na opilost – jako by ten, kdo se svou opilostí dopustí provinění, nezasluhoval trest dvojnásobný.²

Čeho by bylo v čase války více zapotřebí, než aby se u řádného lékaře hledala jeho rada, napomenutí a připomínka a aby se jich užívalo, aby se lépe dávalo pozor na proviantmistry a profousy:³ «13r» na pletichy proviantmistrů; na profousy, že dovolují prodávat všechno, ať je to dobré, nebo ne; a na všechny písaře, jimž je proviant svěřen, aby ze zjištění a pro svou lakotu sami neprováděli s proviantem všelijaké zlé kousky a nedovolovali je jiným, když se při proviantu připouští špatný a škodlivý nápoj. Tak se stalo před Norimberkem a při obsazení Falce:⁴ zkažené pivo a sířená škodlivá franská vína,⁵ tedy nápoje, které se jinde nedaly prodat, se bez rozdílu přivázely do ležení, ba i ke dvoru, a dovolovalo se je tam spotřebovat. U těch, kdo jich nevědomky užívali, tím byly způsobeny zhoubné horečky skvrnité a uherské;⁶ z nich nakonec vzcházejí horečky nakažlivé, ba dokonce morové, «13v» a nakonec ztráta vojska, které se s tak těžkými náklady přivádí do pole.

Velmi by bylo zapotřebí připomenutí řádného lékaře, aby se vojevůdce i se svými důstojníky lépe opatřil stany a nedával se ubytovat v domech, v nichž nedlouho předtím hojně umírali lidé na mor a na jiné nakažlivé nemoci; a aby se ani prostým vojákům nedovolovalo zalézat do takových domů, v nichž se člověk nakazí a z nichž vzcházejí nakažlivé nemoci; mužstva pak ubývá, takže vojsko často už nepříteli nestačí, jak se stalo Francouzům za Karla V. v království neapolském.⁷ Naopak je vždy bezpečnější postavit na čerstvém vzduchu vojevůdci a jeho důstojníkům stan, prostým vojákům pak polní boudy, nebo se také opatřit malými stany, kvůli zdraví; a lépe by bylo takové «14r» domy spálit, čímž se zčásti pročistí i vzduch.⁸

Jak často by bylo zapotřebí, aby praví lékaři připomínali a napomínali, že se má v poli dbát o čistotu a pořádek, dávat lepší pozor na dobytek, a je-li mezi ním nákaza, nedovolovat, aby se jedl, ani v ležení, a tím méně u dvora, jak se stalo v Čechách;⁹ z toho tolik set, ba několik tisíc lidí onemocnělo a dokonce zemřelo a muselo položit život.

Jak často by se mělo dopřát sluchu řádným lékařům, že se má v ležení dbát čistoty, že se mrtví koně a jiný

¹ Milosrdní bratři, špitální řád sv. Jana z Boha, jehož členové ošetřovali nemocné a sloužili i jako ranhojiči u vojska. Od slov „mají první místo“ až do konce odstavce píše autor latinsky.

² Stará zásada, že opilost vinu nezmenšuje, nýbrž zvětšuje; dvojnásobný trest pro toho, kdo se provinil v opilosti, stanovil podle Aristotela zákonodárce Pittakos z Mytiléné.

³ Proviantmistr pečoval o zásobování vojska potravinami; profous byl vojenský policejní úředník, který v ležení dohlížel na pořádek, na trh a na markytány.

⁴ Nejspíše ležení před Norimberkem v létě 1632 a obsazení Horní a Rýnské Falce bavorským a ligistickým vojskem (od roku 1621); o autorově účasti na obou taženích viz pozn. 1-15.

⁵ Víno z Frank (z Pomohání). Síření sudů a vína bylo běžným způsobem konzervace, přesířené víno však lékaři pokládali za zdraví škodlivé.

⁶ Zhoubné horečky skvrnité jsou skvrnitý tyfus, pojmenovaný podle drobných krevních skvrn na kůži. Uherská nemoc bylo dobové jméno pro táborovou nákazu rozšířenou za tureckých válek v Uhrách; dnes se ztotožňuje rovněž hlavně se skvrnitým tyfem. O přenosu vší tehdejší lékařství nevědělo a příčinu hledalo ve zkažené stravě a nápoji.

⁷ Nejspíše obléhání Neapole francouzským vojskem roku 1528, při němž nákaza zahubila většinu obléhatelů i jejich velitele, maršála Lautreca.

⁸ Oheň měl podle dobového učení o miasmatech zničit nákazu a pročistit zkažený vzduch; proto se za moru pálily ohně i na ulicích.

⁹ Za tažení do Čech roku 1620 (viz pozn. 1-15), jehož se autor účastnil jako polní lékař. Dvorem je tu míněn hlavní stan vévody Maxmiliána, který táhl s vojskem.

dobytek nemají nechávat jen tak ležet a právě tak se nemají házet do potoků a jiných nevelkých říček a vod, z nichž se níže <14v> po proudu má napájet jiný dobytek, ba z téže vody se mnohdy má vařit nebo se vaří. Ať se jí užívá jakkoli, třeba jen na praní, nelze z toho čekat nic jiného než nakažlivé nemoci a sám mor.

Takové věci, o jakých byla řeč, a mnohé jiné může knížeti nebo vojevůdci připomenout pravý, zkušený lékař, aby se podle možnosti odstranily. O tom však lékař, který není chirurgem a nevyrostl při tom, nýbrž je pouhým teoretikem, neví nic; zná jen studentské šprýmy a školské hnidopišství, které věci málo poslouží.

Odkud jinud vzešel v Čechách největším dílem úbytek vojska, u předních důstojníků i u dvorské čeledi, než z nedostatku stanů, z toho, že se jedl nakažený dobytek, a z toho, že se na <15r> čistotu ležení nedbalo? Vojsko jízdní i pěší onemocnělo a mřelo, takže kornet jezdců, který měl při svém postavení přes 100 koní, jich nakonec neměl už ani 40,¹⁰ a pěší pluk, který čítal 3000 mužů, jich už neměl ani 1000; kdyby to bylo trvalo déle, nebylo by už možné obsadit stráže, natož svést bitvu nebo se postavit na odpor.

Kdyby se byl plukovník Wahl roku 1620 – tehdy byl teprve v družině pana generála Tillyho –, když mu v bitvě na Bílé hoře ustřelilo dělo pravou paži, dostal při léčení do rukou takové ničemné cházky, nebyl by se potom stal generálem a nakonec generálporučíkem bavorské armády.¹¹

Kdyby byl plukovník Pappenheim, když ho v <15v> bitvě na Bílé hoře našli mezi mrtvými plného ran a už silně vykrváceného,¹² padl mezi takové lehkomyšlné chlápky, nebyl by se potom už stal takovým generálem a nepřítel by neutrpěl všechny ty škody, které mu Pappenheim po svém vyléčení a uzdravení způsobil u Wolfenbüttelu, Magdeburku, Lützenu, na Vezeře a na dalších takových místech.¹³ Takových příkladů by se dalo vyprávět bez počtu; pro milou stručnost se vynechávají.

A v těchto a podobných případech by nestačila *Medicina militaris*, třebaže ji pan doktor Minderer sepsal v dobrém úmyslu; byla totiž psána za pecí, kdežto v poli je při tolika těžkých a prudkých stavech zapotřebí něčeho docela jiného.¹⁴

Když byl Johann von Werth u Erdwegu¹⁵ <16r> postřelen dvěma kullemi do levé paže a přidala se k tomu nebezpečná horečka, mohlo ho to docela dobře stát život, kdyby ho nebyli řádně vyléčili praví lékaři, kteří byli zároveň chirurgy. Tím by byly zmařeny další zdárné výpravy, jako dobytí pevnosti Ehrenbreitstein a pevného zámku Eichstätt a jiné podobné.¹⁶

¹⁰Kornet (korouhev) byla jednotka jezdců pod jedním praporcem; „při svém postavení“ znamená v době, kdy byla naverbována.

¹¹Nejspíše Joachim Christian von Wahl († 1644), pozdější bavorský polní maršál; hodnost plukovníka mu autor dává zpětně. Johann Tserclaes hrabě Tilly († 1632) velel vojsku Katolické ligy. Generálporučík byl v 17. století zástupce vrchního velitele.

¹²Gottfried Heinrich hrabě z Pappenheimu (1594–1632), jezdecký velitel Ligy a později císařský polní maršál; na Bílé hoře zůstal těžce raněn ležet mezi mrtvými.

¹³Wolfenbüttel dobyl Pappenheim roku 1627, na dobytí Magdeburku se podílel v květnu 1631, na Vezeře bojoval roku 1632 a u Lützenu 16. listopadu 1632 padl. V rukopise stojí „Lützen na Vezeře“, jako by šlo o jedno místo; Lützen však leží v Sasku u Lipska.

¹⁴Raymund Minderer († 1621), městský lékař v Augsburgu; jeho německy psaná příručka *Medicina militaris* (Augsburg 1620) radila vojákům, jak si v poli pomoci sami. „Psáno za pecí“ znamená v teple domova, bez zkušenosti z pole. U tohoto odstavce stojí v rukopise na okraji křížek, snad značka čtenáře.

¹⁵Johann von Werth (asi 1591–1652), jezdecký generál v bavorských a císařských službách za třicetileté války. Erdweg leží nejspíše severozápadně od Dachau v Horním Bavorsku.

¹⁶Pevnost Ehrenbreitstein nad Rýnem naproti Koblenci se s francouzskou posádkou vzdala roku 1637 vojsku Johanna von Werth. Pevným zámkem v Eichstättu je nejspíše míněn hrad Willibaldsburg nad městem, který Werth roku 1633 dobyl zpět na Švédech.

6. Zkoušky bradýřů a lékárníků ve Francii. Lékaři u dvora

«16r» Takový nepořádek pozoroval ve svých mnohých válkách velemocný král Jindřich IV.¹ a aby jej odstranil, ustanovil toto, jak to popisuje Wilhelm Fabricius Hildanus v předmluvě ke svým *Pozorováním*: „Když nejmocnější král francouzský Jindřich Veliký, přeslavné paměti, po skončení mnoha těžkých a nadmíru svízelných válek přivedl se zvláštním Božím dobrodiním a pomocí celé své království zpět k pokojnému a mírovému stavu, přikázal mezi mnoha jinými zbožnými nařízeními a zákony hned v prvním roce svého kralování,² aby byl vyslán proslulý a velmi učený chirurg a rovněž «16v» osvědčený lékárník spolu s královským notářem, aby přezkoušeli všechny bradýře a lékárníky celého království, které předtím neschválila žádná akademie. Těm, kdo dokázali ve zkoušce obstát, bylo vydáno osvědčení o učenosti zpečetěné pečeti Jeho Veličenstva; neučené a nezkušené však vrchnost každého místa podle příkazu a zákona královského Veličenstva dohnala k tomu, že byli přinuceni zavřít své dílny a lékárny na tak dlouho, dokud své studium nezařídili tak, aby mohli na té či oné akademii království zkoušku podstoupit a obstát v ní.“ Takové zákony a statuta prý lze najít i ve význačných městech, kde se udržuje dobrý veřejný řád, jako je Kolín nad Rýnem, Štrasburk, Norimberk a podobná.

Stejně tak by si ani u dvora nebylo možno přát nic víc, než aby tam byli opatření takovými lékaři, «17r» kteří by knížecím osobám dovedli v každé době připomenout, čeho je zapotřebí nebo co je třeba činit v čase moru, války i míru a kde by se ve špitálech u nemocných vyskytl nepořádek nebo kde by došlo k pochybení ve věcech chirurgických a lékárnických. K tomu však patří zkušenost, a ta se ne vždy nalézá u těch, kdo bývají knížatům doporučováni v nejvyšším stupni. „Upadli jsme totiž, žel, do takových časů – jak říkají nejmoudřejší dějepisci –, že knížata, protože nemohou mít znalost všech věcí, svěřují je svým důvěrníkům; za důvěrníky pak mají většinou nějaké právníky a lékaře, a to právem, jsou-li to muži dobří a zkušení, avšak velmi nebezpečně a s velkou škodou, jsou-li neřestní, ctižádostiví a mnohomluvní: ať přijde řeč na cokoli, vytasí se s nějakým zákonem nebo příběhem nebo «17v» s výrokem z Galéna či s aforismem z Hippokrata, většinou a mnohdy mimo věc, neboť všechno překrucují podle svého smyslu a své náklonnosti; a činí to tím častěji a směleji, když kníže sám nemá o věcech žádnou znalost.“ Neboť i když se v takových sporných případech někdy snad ustanoví za komisaře také lékař, který je však spíše teoretik než praktik a chirurgii vůbec nerozumí, nebo je zčásti sám vinen, pak platí: „Hanba učiteli, když ho usvědčuje vlastní vina,“³ a celá taková komise skončí naprázdno, jak se stalo u městského Bratrského domu.⁴

¹Jindřich IV., král francouzský (vládl 1589–1610), v citátu nazvaný Jindřich Veliký. Hildanus (viz pozn. 3-4) o něm píše v předmluvě k některé z centurií svých chirurgických *Pozorování*.

²Doslova podle latinského znění; podle souvislosti jde spíše o první rok po skončení náboženských válek (1598) než o první rok vlády (1589).

³Verš z Katonových distich, sbírky mravních naučení užívané jako školní četba.

⁴V rukopise *in lamys ausgehen*, snad podoba rčení *auf ein Lami ausgehen*, „skončit bídě“ (podle tónů la-mi, jimiž končí smutný nápěv). Kterou komisi u mnichovského Bratrského domu autor míní, není známo.

7. Panovníci, kterým chyběl chirurg

«17v» Že i císaři, králové, knížata, páni a potentáti jsou takovým neduhům podrobeni, to ukazuje zkušenost, «18r» jak je vidět z následujících příkladů; měli by proto důvod opatřit se takovými lékaři, kteří by nebyli jen teoretiky, nýbrž i zkušenými chirurgy.

Císař Fridrich III., pan otec císaře Maxmiliána I.,¹ dostal ve svém vysokém věku, když už vládl 53 let, studenou sněť na noze; proto mu byla noha odňata, ale přesto na to zemřel. Protože však v tak vysokém věku pochází takový neduh z nedostatku přirozeného tepla a základní vlhkosti,² proti čemuž urážnutí nohy nepomáhá, měl se takovému starému pánovi podobný katovský zákrok rozmluvit; došlo k němu bezpochyby z nedostatku řádných, zkušených ranhojičů.

«18v» Karel V. navštívil roku 1532 na předchozí pozvání kurfiřta heidelberského³ a na honu, který byl uspořádán na jeho počest, si zlomil nohu; před snětí byl však zachráněn jen stěží, bezpochyby pro příliš mnoho rad: neboť kdo má příliš mnoho rádců, upadá do omylů mnohých.⁴ V takových věcech je totiž nejlépe svěřit se jedinému řádnému chirurgovi, a k tomu patří náležitá poslušnost pacienta.

Karel, syn španělského krále Filipa II.,⁵ spadl z kamenného točitého schodiště nedbalostí těch, kdo na něho měli dávat pozor; tímto pádem si způsobil na hlavě a na lebce různé otoky z vylité krve, které potom zvředovatěly; «19r» ač byly otevřeny, nedokázali je španělští lékaři nijak přivést ke zhojení, dokud nebyl z Itálie přivolán Andreas Vesalius, německý lékař a chirurg, rodák z Bruselu; teprve ten zmíněného infanta vyléčil.⁶

Bratru císaře Ferdinanda II., arcivévodovi Maxmiliánovi, prý jeho neobratný bradýř při pouštění žilou poranil tepnu a vznikla z toho výduť.⁷ Ačkoli je to stav, který lze v počátku docela dobře vyléčit, musel přece tento arcivévoda zemřít mladý, protože mnoha lékařům i bradýřům chybí zkušenost.

Když byl arcivévoda Leopold z Innsbrucku «19v» v Achentalu na jeleních lovech⁸ a přišlo studené počasí, spadl mu katar dolů na jedno oko a přidala se k tomu růže neboli *Glockfeuer*;⁹ arcivévoda na to ve Schwazu ve dvou dnech zemřel,¹⁰ protože mu jeho lékaři předepsali obklad a teplo proti přirozenosti tím bylo zahánáno z povrchu do středu těla.¹¹ Svědčí o tom Hieronymus Fabricius ab Aquapendente, kap. 8, list 634, *O růži*,¹² kde se o takovém omylu zmiňuje: když se užijí chladivé obklady, ženou se škodlivé šťávy z povrchu do středu a nemocní umírají takřka náhle, jak se stalo u řečeného arcivévodě.

A není nouze o dobré autory, «20r» kteří taková léčení věrně popisují, například léčení výduť, růže a jiných

¹ Císař Fridrich III. (1415–1493), římský král od roku 1440. Roku 1493 mu byla v Linci odňata noha a několik týdnů nato zemřel.

² Podle galénské nauky udržuje život vrozené teplo, které se živí základní vlhkostí těla jako plamen olejem v lampě; ve stáří obojího ubývá, až teplo zhasne.

³ Císař Karel V. (vládl 1519–1556); falckým kurfiřtem sídlícím v Heidelbergu byl roku 1532 Ludvík V.

⁴ Konec věty je v rukopise latinsky. Je to obměna staré stížnosti na množství lékařů u jednoho lůžka (srov. výrok „zahubil mě zástup lékařů“, připisovaný císaři Hadriánovi).

⁵ Don Carlos (1545–1568); roku 1562 spadl v Alcalá de Henares ze schodů a těžce si poranil hlavu.

⁶ Andreas Vesalius (1514–1564), profesor anatomie v Padově a autor díla *De humani corporis fabrica* (1543), později osobní lékař Karla V. a Filipa II. „Německý“ je míněno široce, jako příslušník říše; Vesalius byl Brabantan. V době infantova úrazu byl nejspíše už ve službách španělského dvora, takže ho z Itálie přivolávat nemuseli.

⁷ Nejspíše arcivévoda Maxmilián Arnošt Rakouský (1583–1616). Výduť po pouštění žilou byla známá nehoda: v loketní jamce leží pod žilou pažní tepna a neopatrný vpich ji mohl naříznout.

⁸ Achental je údolí v Tyrolsku u jezera Achensee, lovecký revír tyrolských zeměpánů. Jelení lovy (*Hirschfeiste*) se konaly koncem léta, kdy jsou jeleni před říjí nejtuctnější.

⁹ Katar je podle staré nauky hlen, který stéká z hlavy a „padá“ na některý úd. Růže (*erysipelas*) je prudký zánět kůže; *Glockfeuer* je nejspíše její lidové německé jméno (význam slova je znám jen ze souvislosti).

¹⁰ Arcivévoda Leopold V. Tyrolský (1586–1632), bratr Ferdinanda II., zemřel v září 1632 ve Schwazu v údolí Innu, nedaleko ústí Achentalu.

¹¹ „Teplo proti přirozenosti“ je chorobný žár zánětu. Podle tehdejší nauky se na růži nesměl dávat chladivý obklad, protože chorobnou látku, zkaženou tělesnou šťávou, zažene z povrchu dovnitř k ušlechtilým orgánům.

¹² Hieronymus Fabricius ab Aquapendente (Giovanni Battista Fabrici d'Acquapendente, asi 1533–1619), profesor anatomie a chirurgie v Padově; jeho chirurgické spisy byly v 17. století základní příručkou. Autor odkazuje na list některého vydání; číslo kapitoly je v rukopise psáno číslicí 8.

podobných věcí; lékařům chybí jen zkušenost, protože takové knihy nemají, a když je mají, nečtou je; bradýři jim nerozumějí.

U arcivévody Ferdinanda, který zemřel roku 1595, a u císaře Rudolfa II. se rovněž nedostávalo takových lidí: oba zemřeli na sněť, jeden na studenou, druhý na horkou.¹³ Z toho je vidět, že i u velkých potentátů je nouze o řádné zkušené chirurgy. Staří však, a to knížata lékařů a lékařství (o těch prastarých, jako o Asklépiovi, Machaónovi a Podaleiriovi, od nichž lékařství od počátku pochází, ani nemluvě),¹⁴ jako Hippokratés, Galénos, Aetios, <20v> Paulos z Aiginy, Cornelius Celsus, Avicenna a jiní, byli chirurgy, jak dávají poznat jejich spisy;¹⁵ vždyť žádný lékař, i kdyby o chirurgii uměl řečnit, nemá být proto pokládán za chirurga, nýbrž jen ten, kdo dovede sám přiložit ruku.¹⁶

¹³Arcivévoda Ferdinand II. Tyrolský (1529–1595) a císař Rudolf II. (vládl 1576–1612), který zemřel v Praze, podle dobových zpráv na sněť nohy. Který z obou zemřel na kterou sněť, autor neříká.

¹⁴Asklépios je řecký bůh lékařství; Machaón a Podaleirios jsou jeho synové, lékaři řeckého vojska před Trójou v Homérově *Iliadě*.

¹⁵Hippokratés (5.–4. století př. Kr.), Galénos z Pergamu (2. století), Aetios z Amidy (6. století), Paulos z Aiginy (7. století), římský encyklopedista Aulus Cornelius Celsus (1. století) a perský lékař Avicenna (Ibn Síná, † 1037); všichni psali také o chirurgii.

¹⁶Narážka na původ slova chirurgie (řecky „práce rukou“).

8. Staré rody řezačů kamene a očních lékařů

«20v» Pod jménem chirurgie se však ukrádá a vměšuje všelijaká lehkomyšlná chátra, jako zaříkávači, šarlatáni, jarmareční potulní léčitelé, Židé, kati, staré báby a celá hromada dalších téže mouky,¹ kleštiči, řezači kamene, oční lékaři, jak se všichni nazývají.² A přece je oční lékařství, řezání kamene a léčení kýl umění pro obecné dobro tak nepostradatelné, u starých i u mladých, u mužů i u žen, u osob vysokého i nízkého stavu, že jsem znal i knížecí osoby, které byly slepé zákalem, kýlavé a kamenem stížené. «21r» Dříve proto bývaly u nás v Horním Německu, a zvláště v zemi švábské, celé rody, které se tímto uměním z větší části poctivě živily a užívaly. Tak byl v Bernu ve Švýcarsku daleko proslulý a velmi učený pan Wilhelm Fabricius Hildanus:³ ačkoli neměl žádný akademický stupeň a nebyl ani bakalářem, ani mistrem, ani licenciátem, ani doktorem, dávají přece jeho spisy, pozorování a díla poznat, kým byl, totiž že ve všech chirurgických operacích a léčeních neměl ve své době v Horním Německu hned tak sobě rovného. Dopisoval si také se všemi předními lékaři v celém Německu a téměř v celé Evropě a ti mu o tom vydávají svědectví, jak je vidět z jeho listů a z jiného.

«21v» Za starých časů sídlil v Lindau u Bodamského jezera celý rod zvaný Anglbergerové, otec, synové, bratři a švagři; byli mezi nimi mistři a doktoři a dosud jsou po nich zachována psaná pojednání.⁴ Ti všichni se poctivě živili a užívali chirurgií, očním lékařstvím a řezáním kamene.

Nejinak v Augsburgu: nejprve Fröschlové, po nich bratři Stromairové,⁵ kteří byli také doktorem lékařství a chirurgie a s chválou provozovali i oční lékařství, řezání kamene a léčení kýl; vždyť ještě za časů Rudolfa II. byl jeden z nich povolán do Prahy a tam jmenován⁶ a po smrti svých bratrů se zase vrátil do Augsburgu. Stejně tak doktor Damiller:⁷ jeho otec byl zprvu bradýřem v Augsburgu; když však «22r» byl v Padově prohlášen doktorem chirurgie, byl také přijat za osobního lékaře a přišel z Augsburgu do Mnichova za časů Albrechta Velkomyslného.⁸ Oba, otec i syn, provozovali chirurgii, oční lékařství, řezání kamene a léčení kýl.

¹Šarlatáni (*agyrtae*) jsou potulní mastičkáři, jarmareční potulní léčitelé (*circumforanei*) ti, kdo obcházejí trhy. Kati znali ze svého řemesla stavbu těla a běžně napravovali zlomeniny a vymknutí; zmínka o Židech opakuje dobový předsudek křesťanských lékařů vůči židovským lékařům a ranhojičům. „Téže mouky“ (*eiusdem farinae*) je latinské úsloví pro lidi stejného ražení.

²Kleštiči byli zvěrokleštiči a kýlořezci, kteří při operaci kýly odníмали i varle; očními lékaři se míní hlavně ti, kdo píchali zákal.

³Hildanus (viz pozn. 3-4) byl od roku 1615 městským chirurgem v Bernu; vyučil se jako ranhojič a univerzitu nestudoval.

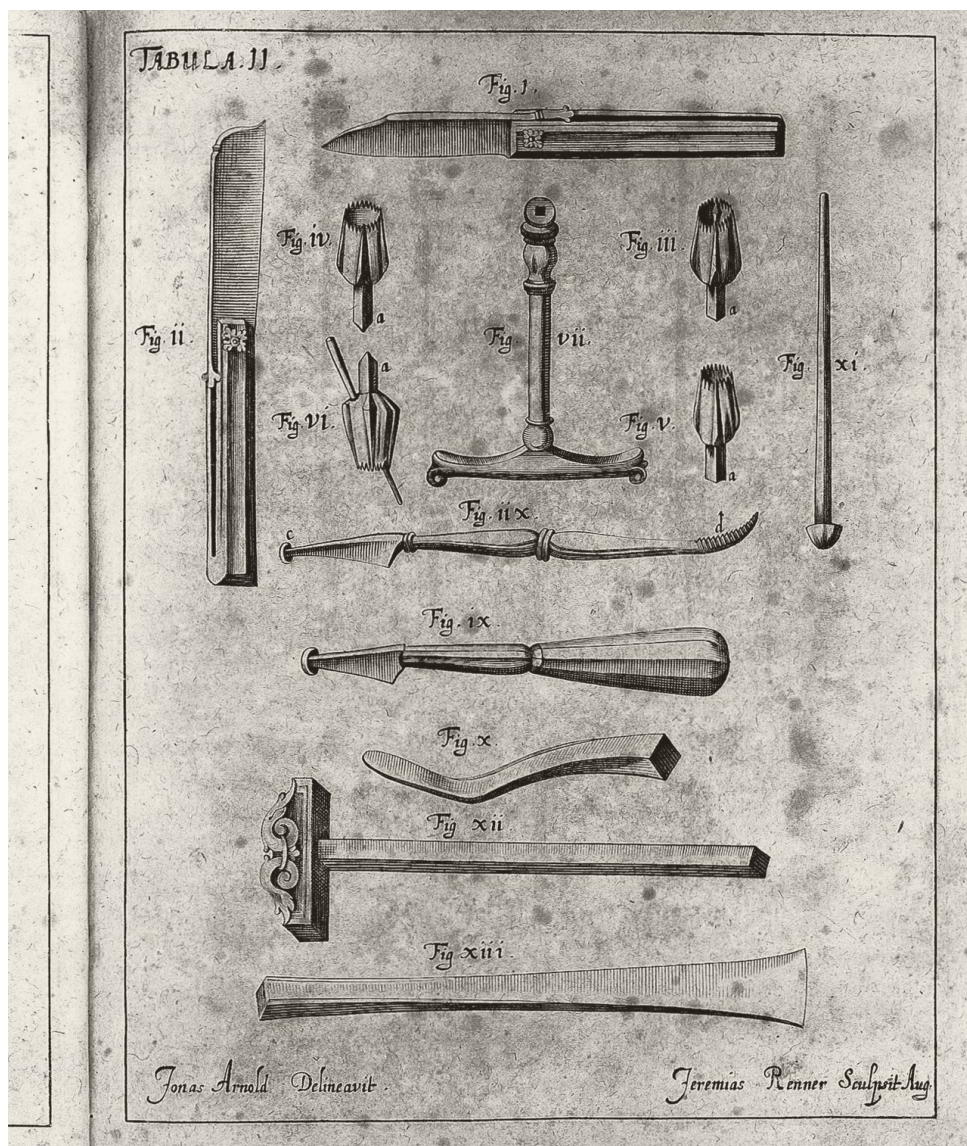
⁴Lindau bylo tehdy svobodným říšským městem. „Švagři“ znamená v dobové němčině i vzdálenější příbuzné sňatkem; „psaná pojednání“ jsou rukopisná, tedy netištěná.

⁵Jméno Stromayr nesl i lindavský kýlořezec a oční lékař Caspar Stromayr, autor bohatě ilustrovaného rukopisu *Practica copiosa* (1559); jeho vztah k augsburským bratrům není znám.

⁶Císař Rudolf II. (viz pozn. 7-13) sídlil v Praze. Latinské *nominatus* může znamenat „jmenován“ (totiž do dvorské služby) i „proslulý“; překlad volí první možnost.

⁷Čtení jména je nejisté. Padova byla v 16. století nejvýznamnější lékařskou univerzitou pro studenty z říše a na rozdíl od německých univerzit se tam pěstovala i chirurgie a udílel se z ní doktorát. Zda v Padově promoval otec, nebo syn, neříká věta jednoznačně.

⁸Bavorský vévoda Albrecht V. (vládl 1550–1579).

Obrázek 2: Johannes Scultetus, *Armamentarium chirurgicum* (1657), tabule II: nástroje. Wellcome Collection, CC BY 4.0; tónováno.

9. Fuggerovský řezací dům v Augsburgu a nabídka, kterou jsem odmítl

«22r» Právě v té době, kdy žili Stromairové, proslulí lékaři lékařství, kteří zároveň šťastně provozovali chirurgii, řezání kamene a oční lékařství, vzkvétali také páni Fuggerové a vzdávali se a rostli bohatstvím, slávou, panstvími, hrabstvími a pozemkovými statky;¹ a právě v té době se v Německu stala známou a rozmohla se francouzská nemoc. K pánům Fuggerům se proto hrnulo množství všelijakých chudých nemocných lidí – z řad těch, kdo jim sloužili ve španělském obchodě,² i jiných, a zvláště «22v» z jejich vlastních poddaných –, stížených francouzskou nemocí i všelijakými druhy kýlu a tělesných úhon, především však bolestivým kamenem v měchýři; kolem roku 1519 tedy Fuggerové, jak praví augsburská kronika, založili špitál neboli „dřevný dům“ pro 32 osob, aby se v něm léčili nemocní francouzskou nemocí.³ V té době byli lékaři za léčení francouzské nemoci placeni tak, že – jak píše Gabriel Fallopius – Jacobus Carpus, který byl první, kdo léčil francouzskou nemoc francouzskou masťou neboli masťou rtuťovou,⁴ po sobě zanechal přes 400 000 zlatých scudů, stříbrné nepočítaje;⁵ a Capivaccius píše ve svých spisech, že jen léčením francouzské nemoci vydělal přes 18 000 zlatých korun.⁶ A ještě vedle domu pro nemocné francouzskou nemocí (*Blatternhaus*) zřídili Fuggerové tamtéž na Rossmarktu zvláštní řezací dům,⁷ v němž se léčili jen kýlaví lidé «23r» na všelijaké kýly a řezali se tam i ti, kdo měli kámen. Tento řezací dům byl tehdy také zařízen tak, že vedle náležitých ošetřovatelů nemocných a sluhů byla i lékárna opatřena všelijakými potřebnými prostředky; tehdejšímu doktoru Stromairovi se dávalo 200 zlatých ročního platu, vlastní byt vedle řezacího domu s potřebným dřívím a za každého řezaného na kýlu 4 zlaté a za každého řezaného na kámen 8 zlatých.⁸ Ten také kromě samotného řezu a první operace nemusel už k ničemu dalšímu přikládat ruku, leda že nařizoval léky.⁹

Za časů Rudolfa II. Stromairové vymřeli; a protože tehdy už nebyl nikdo, «23v» kdo by byl nejen doktorem lékařství, nýbrž i chirurgie, a zároveň rozuměl řezání kamene, očnímu lékařství a tomu, co patří k léčení kýlu – leda pouzí pomocníci, kteří mnoho let sloužili Stromairům k ruce a z nichž jeden se jmenoval Yberle¹⁰ –, byl plat řezacího domu rozdělen na dva díly. Řezné, o němž byla řeč výše, se dávalo Yberlovi za každou osobu; protože však byl pouhý empirik, který nerozuměl žádným příznakům ani případům, jako jsou dodnes všichni ti, kdo se v této době řezání podjímají a osobují si je, bylo oněch 200 zlatých ročního platu, který se dříve kvůli řezacímu domu dával doktoru Stromairovi, dáno doktoru Rumblerovi,¹¹ aby u řezaných zabránil horečkám, křečím, zácpám a jiným «24r» podobným případům a příznakům, kdyby nastaly, a to tam, kde je zapotřebí prostředků měnících, posilujících a vyprazdňujících;¹² těm empirik nerozumí, a tím méně dovede takovým věcem předejít. Při tom to potom hezkou dobu zůstalo.

¹ Augsburgský kupecký a bankéřský rod, na počátku 16. století nejbohatší v Evropě; za Jakuba Fuggera († 1525) a jeho synovce Antona získal panství ve Švábsku a hraběcí titul.

² Faktori a zaměstnanci fuggerovských podniků ve Španělsku. Fuggerové tam měli pronajaty mimo jiné rtuťové doly v Almadénu; rtuť byla hlavním lékem proti příjici.

³ Špitál, v němž se příjice léčila odvarem z guajakového dřeva („francouzského dřeva“), dováženého od počátku 16. století z Ameriky; patřil k fuggerovským nadacím v Augsburgu. Kterou augsburskou kroniku autor míní, není zřejmé.

⁴ Gabriel Fallopius (Gabriele Falloppio, 1523–1562), profesor anatomie a chirurgie v Padově; z jeho přednášek byl posmrtně vydán spis o francouzské nemoci. Jacobus Carpus (Jacopo Berengario da Carpi, asi 1460–1530), chirurg a profesor anatomie v Bologni, platil za jednoho z prvních, kdo příjici léčili rtuťovou masťou, a prý na tom nesmírně zbohatl.

⁵ Zlaté scudo je italská zlatá mince. Částka 400 000 je mnohem vyšší, než co se o Berengariově jmění obvykle traduje (desítky tisíc dukátů).

⁶ Hieronymus Capivaccius (Girolamo Capivaccio, † 1589), profesor praktického lékařství v Padově, autor spisu o příjici.

⁷ V rukopise *Blatter- und Franzosenhaus*; *Blattern* tu neznámená neštovice, nýbrž vyrážku při příjici (nemoc se nazývala také „zlé neštovice“), a míněn je též „dřevný dům“. Rossmarkt (Koňský trh) je místní jméno v Augsburgu. K řezacímu domu viz Slovníček: řezací dům.

⁸ Vedle ročního platu, bytu a dříví dostával operatér za každou operaci „řezné“. Řezání kamene bylo těžší a nebezpečnější než řezání kýly, proto dvojnásobek.

⁹ Sloveso rukopisu (*dürfen*) znamenalo tehdy „smět“ i „musit“. Lze tedy rozumět i tak, že po řezu už k nemocnému přikládat ruku nesměl.

¹⁰ Jméno je v rukopise psáno *Yberle* a *Yberl*; počáteční písmeno je nejisté (snad Eberle).

¹¹ Augsburgský lékař, snad z tamní lékařské rodiny Rumlerů.

¹² Tři třídy léků podle galénské nauky: prostředky „měnící“ (upravující zkažené složení šťáv), posilující (srdce, žaludek, síly) a vyprazdňující (projímadla, dávidla, pouštění žilou).

Když však urozený a vysoce vážený pan Hieronymus Imhoff z Günzlhofenu, tehdy městský správce v Augsburgu,¹³ dostal masitou kýlu,¹⁴ ukázalo se při tom, že ani výše zmíněný Rumbler, ani Yberle – ten jako pouhý empirik a doktor Rumbler jako pouhý lékař-fyzik – neměli v tomto těžkém případě, stejně jako v mnoha jiných podobných, dostatečnou zkušenost, aby zmíněnému panu Imhoffovi pomohli; byl naopak natolik zanedbán, že na to musel zemřít. Pro tento případ a mnohé jiné podobné seznala tamní vrchnost, že <24v> v takových případech už není náležitě postaráno ani samotnými lékaři-fyziky, ani samotnými empiriky, a povolala proto mého nebožtíka otce z Rosenheimu do Augsburgu,¹⁵ opatřila ho 200 zlatými ročního platu a svěřila mu řezací dům, o němž byla řeč výše, i s obydlím vedle něho, v němž mohl bydlet, s potřebným dřívím a k tomu s řezným. Protože však můj otec byl tehdy už vysokého věku a pro úbytek sil a zraku jej nemohl dlouho spravovat, vzdal se toho; předtím totiž přes 30 let žil jako usedlý v Rosenheimu a toto umění tam šťastně provozoval.

Když jsem pak byl po otcově odstoupení do Augsburgu povolán já a bylo mi nabídnuto totéž místo a v řezacím domě bylo tehdy deset osob, které měly být řezány, <25r> totiž dvě na kámen a osm na kýly, řezal jsem těch deset osob šťastně za půl dopoledne v přítomnosti ustanovených pánů komisařů a doktorů, s pochvalou, takže se mnou byli spokojeni.¹⁶ O těchto a ještě dalších podmínkách se mnou jednal nejen pan Marx Fugger sám osobně,¹⁷ nýbrž dal o tom se mnou soukromě jednat i panu doktoru Holzapfloví, tehdy prvnímu lékaři tamtéž v Augsburgu; já jsem si však vyhradil, že se rozhodnu po dalším rozmyšlení.

Když jsem se však vrátil domů do Mnichova a pověděl o tom svému tehdejšímu profesorovi, archiatrovi a prvnímu doktoru lékařství, panu doktoru Mermannovi, zprostředkoval ten věc u Jeho kurfiřtské Jasnosti vévody Maxmiliána, tehdy panujícího knížete a pána,¹⁸ tak, <25v> že mi vedle mého dosavadního platu při městském Bratrském domě a špitálu svaté Alžběty bylo k podmínkám, které jsem měl už dříve, vyměřeno ještě 200 zlatých služného;¹⁹ nato jsem místo, které mi nabídli v Augsburgu, zase písemně odřekl, protože jsem měl zůstat zde a v zemi. Augsbursí naproti tomu, protože nemohli dostat nikoho jiného, přijali staršího Mariana, Norciňana a empirika; po něm tam nastoupil jeho syn, od té doby však oba zemřeli.²⁰

¹³Příslušník patricijského rodu Imhoffů, původem norimberského, s větví v Augsburgu. V čele augsburské rady stáli od roku 1548 dva „městští správci“ (*Stadtpfleger*). Přídomek je v rukopise psán *Ginzelschoten*; je to snad Günzlhofen, ves západně od Mnichova.

¹⁴Masitá kýla (*hernia carnosae, sarcocele*) byla podle tehdejšího dělení jedním z druhů kýly, ve skutečnosti jde o tuhý nádor nebo zbytnění varlete. Léčila se odnětím varlete, tedy těžkou operací.

¹⁵Autorův otec byl ranhojič, řezač kamene a kýly v Rosenheimu na Innu v Horním Bavorsku.

¹⁶Rychlost byla u operací bez umrtvení hlavní předností operátora.

¹⁷V té době žilo několik Fuggerů toho jména; kterého z nich autor míní, nelze určit.

¹⁸Maxmilián I. Bavorský (viz pozn. 3-17) byl tehdy ještě vévodou; titul kurfiřtské Jasnosti mu autor dává podle doby, kdy spis psal. Protože Thomas Mermann zemřel nejspíše roku 1612 (viz pozn. 1-6), spadá událost do let 1597–1612.

¹⁹U sv. Alžběty měl autor podle listu 3v roční plat 100 zlatých. Přidaných 200 zlatých je táž částka, jakou mu nabízel Augsburg.

²⁰Marianus je podle souvislosti řezač kamene a kýly italského původu; „starší“ je řečeno vzhledem k synovi, který po něm nastoupil. K Norciňanům viz Slovníček: Norciňan.

10. Řezací světnice pro Mnichov. Další rody. Hippokratova přísaha

«25v» Jak by bylo zapotřebí zříditi něco takového i v této zemi kvůli chudým lidem, kteří jsou obtíženi kamenem, kýlami a podobnými neduhy! Nemusel by to proto být celý řezací dům; stačilo by, aby k tomu byla ve špitále natrvalo a výslovně «26r» určena jen zvláštní řezací světnice a stejně tak zvláštní světnička pro oční vady a aby k tomu byli ustanoveni a placeni lidé, kteří by s tím uměli zacházet. Záleželo by ovšem jen na tom, aby se Jeho kurfiřtské Jasnosti¹ dostalo řádné zprávy a připomenutí; a není pochyby, že kdyby byla Jeho kurfiřtská Jasnost řádně zpravena, informována a upozorněna, bylo by náležité opatření nejmilostivěji nařízeno. Protože by to však nemohlo být svěřeno nikomu jinému než některému osobnímu lékaři, všichni ostatní by se snadno vymluvili, že to není jejich povolání, protože nejsou chirurgy, a připadlo by to na mého syna; ten však chce mít jen hladké ruce a nechce se spálit.²

V Ulmu bývali Merklové,³ kteří svrchu zmíněné umění provozovali; jeden z nich za Rudolfa II., v době uherské «26v» války, šťastně řezal na kámen říšského pfenikmistra Geizkoflera.⁴

V Kemptenu sídlili Grossové, otec a dva synové; jeden z nich byl ustanoven řezačem a ranhojičem města Norimberka.

V Reutlingenu bydleli Vogelové; poslední z nich byli tři bratři. Jeden z nich, Jakob Vogel, byl ve službě v Mnichově a v řezání kamene proslul tak, že byl písemně povolán do Vídně a do Rakous a užívali tam jeho služeb; z jeho dvou bratrů byl jeden ve službě ve Freisingu, druhý v Innsbrucku.

V Überlingenu u Bodamského jezera bývali Geigerové, kteří provozovali chirurgii, oční lékařství, řezání kamene a léčení kýl; vzešlo z nich pět doktorů lékařství a chirurgie a tři z nich jsou dosud naživu – a co z toho rodu z milosti Boží ještě může vzejít.⁵

«27r» Tito svrchu vyjmenovaní provozovali toto umění v Horním Německu v minulém století⁶ s chválou, nyní však už skoro všichni vymřeli. Přitom to byli vesměs počestní, dobře usedlí a věrohodní lidé, jimž bylo možno důvěřovat a kteří Hippokratovu přísahu – ačkoli byl on sám i se svými potomky pohan – přece bedlivě zachovávali; co se v ní žádá, následuje zde:

„Přísahou stvrzuji, a svědkem mi je Apollón, ochránce lékařů, že tuto přísahu dodržím neporušenou, pokud na to stačí mé síly a můj úsudek.⁷ Svatosvatě tedy slibuji, že toho, kdo mě tomuto umění naučil, budu mít na místě rodičů, že mu budu živitelem a že mu dobrotivě udělím, čeho bude potřebovat; jeho potomstvo budu pokládat za vlastní bratry. A budou-li se jeho potomci chtít tomuto umění «27v» učit, vyučím je bez odměny a bez smlouvy; na naučení, na výkladu a na celém ostatním umění dám dobrotivě účast svým dětem i dětem svého učitele, ba i ostatním, kteří se písemně zavázali a podle lékařského zákona složili přísahu, nikomu jinému však kromě nich.⁸ Při ošetřování nemocných pak budu, pokud na to stačí mé síly a mé nadání, užívat životosprávy k prospěchu nemocných; před vším, co je napuštěno jedem, a před újmou na zdraví je budu chránit. A nikdy, ať už přemožen prosbou, nebo odměnou, nepodám nikomu

¹V době sepsání spisu (1656) vládl v Bavorsku kurfiřt Ferdinand Maria (1651–1679), syn Maxmiliána I.

²Synem je nejspíše Malachias Geiger (viz pozn. 1-4). Řčení znamená snad tolik, že se nechce pouštět do hrubé práce ani si přivodit nepříjemnosti. Tato slova jsou v rukopise podtržena a jiná ruka k nim na okraj latinsky připsala: „Pozor: chlapče, všimni si toho obratu.“

³Autor pokračuje ve výčtu hornoněmeckých rodů řezačů kamene a kýl a očních lékařů, který začal na listech 21r–22r a přerušil vyprávěním o Augsburgu (listy 22r–25v). Ulm, Kempten, Reutlingen a Überlingen byla švábská říšská města.

⁴Nejspíše Zacharias Geizkofler (1560–1617), říšský pfenikmistr, tedy správce říšských daní vybíraných na válku s Turky. Uherská válka je dlouhá turecká válka (viz pozn. 1-14).

⁵Autor řadí do výčtu vlastní rod. Pětí doktory jsou snad on sám, jeho bratři Samuel a Daniel a jeho synové Malachias a Esaias; naživu by pak roku 1656 byli autor, Daniel a Malachias.

⁶Tedy v 16. století; spis je z roku 1656. Do téhož století klade autor na listu 28v i počátek úpadku tohoto umění.

⁷Autor uvádí přísahu latinsky; z kterého latinského překladu čerpá, není známo. Od řeckého znění se liší už začátkem (řecká přísaha vyzývá vedle Apollóna i Asklépia, Hygieiu, Panakeiu a všechny bohy) a závěrečnou formuli nahrazuje slovem „atd.“. Písař latinu místy komolí a překlad se tam řídí zřejmým smyslem, zejména ve větě o jedu a újmě na zdraví; řecká přísaha na tom místě říká, že lékař bude nemocné chránit před škodou a bezprávím.

⁸Tento závazek – učit umění jen vlastní děti, děti svého učitele a zapřísážené žáky – vysvětluje autorovi, proč se řezání kamene a kýl dědilo v rodech.

zhoubný lék ani nikdy nebudu původcem takové hanebné rady; právě tak nikdy nepodám těhotné ženě čípek vyhánějící plod. Svůj život i své umění povedu čistě a svatě. A nikdy nebudu sám řezat ty, kdo trpí kamenem, nýbrž přenechám tento úkon těm, kdo se tomuto dílu cele zasvětili.⁹ <28r> Do kteréhokoli domu vstoupím, budu v něm usilovat o prospěch nemocných a bedlivě se vystříhám toho, aby ode mne vědomě vzešlo jakékoli bezpráví; a zdržím se všeho svádění, a zvláště smilstva, ať budu léčit těla ženská či mužská, svobodných či otroků. Co pak při léčení uvidím nebo uslyším nebo co mimo léčení postřehnu v obecném životě lidí a co se nesluší vynášet, to zahalím mlčením a budu to pokládat za tajemství“ atd. Protože tedy něco takového zachovávali už pohané, tím spíše to mají mít na zřeteli křesťané; vždyť se ani nezdá jinak, než že to podáním přešlo na naše předky, kteří toto pro obecné dobro potřebné a nepostradatelné umění provozovali; <28v> ti totiž ze zkušenosti dobře věděli, že se mu nelze vyučit ani je pochopit za dva nebo tři roky, protože je k němu zapotřebí dlouhé zkušenosti. Proto mu neučili nikoho než ve svém příbuzenstvu: otec své syny, a když už zašli daleko, muže svých dcer, kteří mohli být stále pospolu a mohli spolu o všelijakých případech a neduzích rozmlouvat a jednat. Sami se na prodej nenabízeli, nýbrž vyčkávali, kdo o ně bude stát nebo je bude potřebovat; seděli tiše na jednom místě jako usedlí měšťané, aby se vědělo, kde je najít, když jich bude zapotřebí, a v takovém jarmarečním vyvolávání¹⁰ si nelibovali, ba ani se jim o něm nesnilo.

⁹Přísaha tedy sama zná řezání kamene jako zvláštní umění svěřené těm, kdo se mu cele zasvětili; takoví byli podle autora členové jmenovaných rodů. S jeho vlastním požadavkem z titulního listu, aby v řezání kamene byli zběhlí i učení lékaři, se to rozchází; autor ten rozpor nekomentuje.

¹⁰Potulný operatér si na trhu postavil pódium a hlasitě vychvaloval své umění; odtud německé *Marktschreier*, „tržní křikloun“, jako hanlivé označení šarlatána.

11. Plevel mezi pšeníc: tuláci a falešné výuční listy

«28v» Naproti tomu se v minulém století «29r» i do tohoto tak potřebného a nepostradatelného umění vloudil plevel a vmísil se mezi pšenici;¹ stalo se z něho tuláctví a do popředí se drala všelijaká ničemná chátra podobná cikánům:² děvky a darebáci, smilníci, cizoložníci, katovi pacholci, nevyučení lazebníční pacholci a učni, zběhlí vojáci a podobná otrhaná sebranka, a to jeden víc než druhý, podle toho, jak kdo uměl užívat huby a dělat ze sebe chvastouna. Chlubili se velikým uměním a podváděli obecný lid; připravovali lidi jak o peníze, tak mnohé z těch prostých i o tělo a život, zvláště na venkově, kde podřízená vrchnost³ pro nepatrný zisk ke všemu přihlíží, ba dokonce k tomu sama pomáhá, ačkoli jsou v prospěšném zemském policejním řádu vydána prospěšná statuta «29v» a ustanovení jak o tulácích, tak o cikánech.⁴ A přece je vidět, že tuláků je čím dál tím víc a že ani tuláci, ani cikáni, což je skoro jedna sebranka, vymýcení nejsou. Odtud pochází, že toto velmi potřebné a nepostradatelné umění upadá skrze takovou ničemnou chátru v opovržení, takže se počestný muž⁵ musí stydět učit se mu a provozovat je. Staré rody, které toto umění provozovaly, vymírají a fušerství se rozmáhá, takže už proto ty rody nepřijímají řádné, schopné mladé lidi, aby se mu učili; obživu, kterou by z něho člověk mohl mít, odnímá taková ničemná chátra, která je v zemi k nalezení na všech výročních trzích, ba dokonce i na týdenních. A tito lidé jsou tak opovážliví, že – sám jsem «30r» byl při tom – jeden z takových chlapíků předstoupil před kolegium lékařů⁶ a předložil okázalé listiny s pečeti, v nichž stálo, že je řezačem kamene a kýl a očním lékařem. Když však došlo na zkoušku, přiznal, že nikdy neviděl řezat kámen, tím méně že by byl řezal sám. Když se ho potom zeptali, proč si tedy takové věci dává psát do svých listin, odpověděl, že to tam písaři, kteří mu takové listiny psali, píší sami podle své vůle.⁷ A ještě víc: ačkoli mu to kolegium lékařů zakázalo a zapovědělo, netrvalo to déle než osm dní a před kolegium lékařů přichází také jeho bratr a předkládá svůj výuční list. Vydal mu jej právě onen bratr – ten, který vypověděl, co bylo výše vylíčeno, a jemuž bylo toto umění zakázáno a «30v» zapovězeno, protože nikdy neviděl řezat kámen, tím méně sám řezal – a stojí v něm, že se umění řezat kámen a kýly spolu s očním lékařstvím vyučil u svého bratra. Tento výuční list byl napsán a vyhotoven teprve v těch osmi dnech poté, co jeho bratr sám vypověděl, že nikdy neviděl řezat kámen; a ten má ještě tu drzost, že svému bratru vydá výuční list na věc, kterou sám neumí, a ten druhý s ním drze přijde před kolegium lékařů. To lze doložit protokolem, který je dosud zachován.

Jiný, který bydlel zde v Au,⁸ byl, jak se ví, přes devět let úplně slepý; ten dává jiným výuční listy, že je v oněch devíti letech, kdy byl sám «31r» slepý, vyučil píchání zákalu a očnímu lékařství. O takových nepřístojnostech této ničemné chátry by se dala napsat celá kniha; já jsem z toho chtěl jen na ukázkou vyprávět to málo.

¹Narážka na podobenství o koukolu mezi pšeníc (Mt 13,24–30).

²Dobové označení Romů. Autor je klade na roveň tulákům; je to předsudek jeho doby, opřený o tehdejší zemské řády, které Romy vypovídaly ze země.

³Nižší zeměpanští úředníci a místní soudy, kteří měli nad potulnými lidmi bdít; za malý poplatek nebo úplatek jim dovolovali vystupovat na trzích.

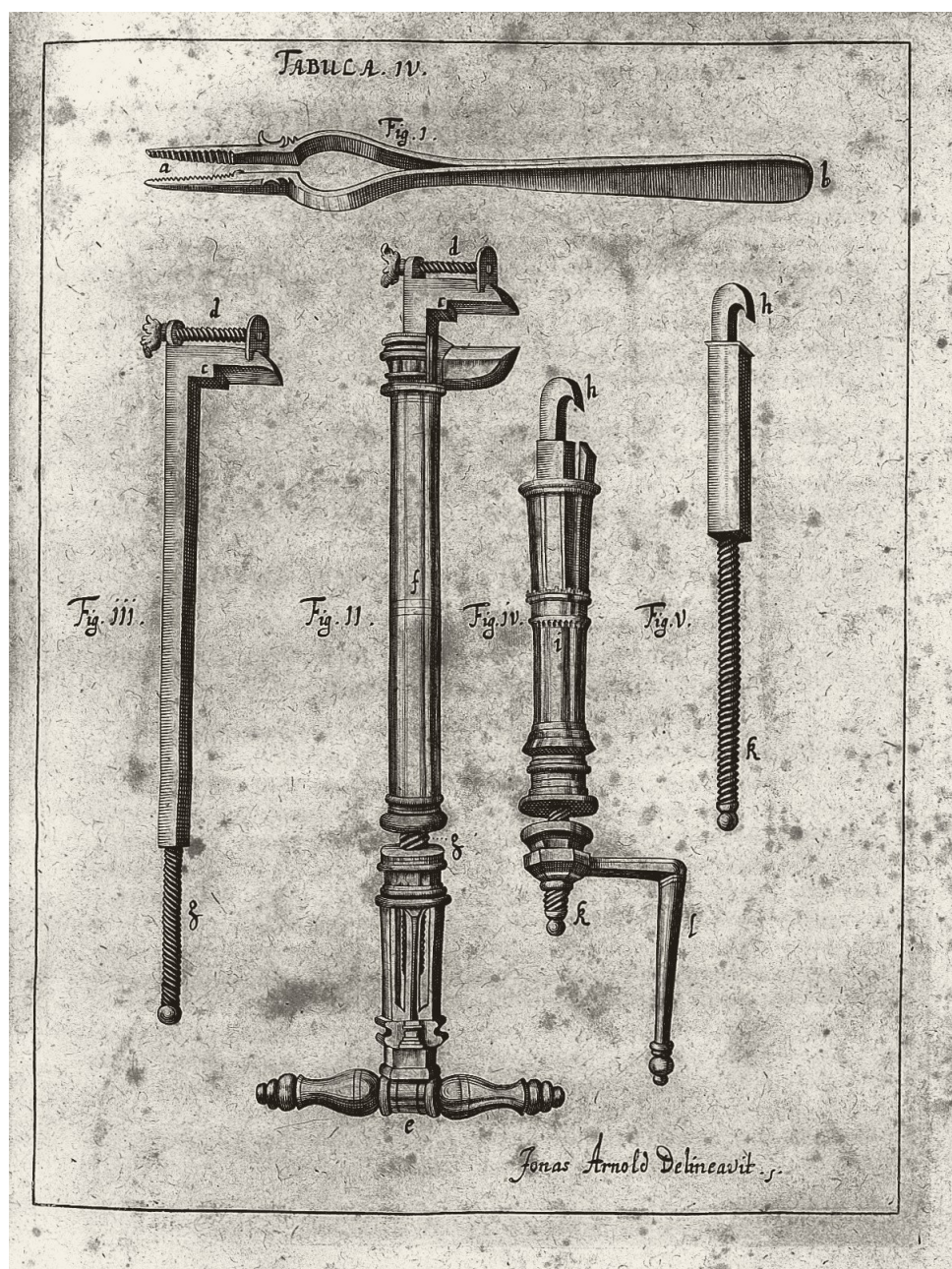
⁴Zemský policejní řád je soubor zemských nařízení o veřejném řádu; míněn je nejspíše bavorský zemský a policejní řád z roku 1616, vydaný za Maxmiliána I.

⁵Počestný ve stavovském smyslu: člověk bezúhonné pověsti a počestného původu, který smí být členem cechu. Styk s lidmi „nepočestnými“ (kat, pohodný a jejich čeled', tuláci) takovou čest poškozoval.

⁶Sbor studovaných lékařů města, který zkoušel a schvaloval ty, kdo chtěli ve městě léčit. Zde jde nejspíše o kolegium mnichovské, jehož členem byl nejspíše i autor.

⁷Místo je v rukopise nejasné; slova lze číst i tak, že písaři to do listin píší na žádost zákazníků.

⁸Au je předměstí Mnichova na pravém břehu Isary, v 17. století samostatná osada před městskými branami.

Obrázek 3: Johannes Scultetus, *Armamentarium chirurgicum* (1657), tabule IV: nástroje. Wellcome Collection, CC BY 4.0; tónováno.

12. Dvě zpackané operace. Norciňané. Sennert o nepravých chirurzích

«31r» Georg Lindtrainer,¹ jeden z takových chlapíků, se opovážil řezat jednoho řezníka z Angeru, řečeného „Bader“,² naproti kostelu svatého Šebestiána ve zdejším městě, silného, zavalitého muže, který byl celý plnokrevný.³ Jeho neduh však pokládal za střevní kýlu, ač to byla kýla předstěrová;⁴ a když ho řezem otevřel a vyhřezla mu vstříc síť neboli předstěra, nevěděl si s ní rady, jako ten, kdo nic takového předtím nikdy neviděl. Předstěru «31v» vytáhl tak, že potrhal velké ... cévy,⁵ odřízl ji a ubohému pacientovi se *abdomen*, to jest břicho, naplnilo krví; a tak ten, kdo byl řezán v 9 hodin, byl ve 12 hodin už mrtev. Vdova a příbuzní běželi k vrchnosti a stěžovali si na to; přitom vyprávěli, jak s ním operatér osm dní předtím denně pil a jak ještě v tu hodinu, než ho přivázal na prkno, spolu vypili máz malvazu,⁶ přičemž ho ujišťoval, že se nemá čeho bát. Nato městská vrchnost pověřila věci mne spolu se starým panem doktorem Locherem, tehdejší městským písařem, a ještě se dvěma členy vnější rady.⁷ Když jsem pak zemřelého otevřel, ukázalo se, že *abdomen* neboli břicho bylo, jak bylo výše vyličené, plné krve, která do něho «32r» natekla; ani to dobře nemohlo být jinak u plnokrevného těla a při známkách, které se ukázaly předem.⁸ On však, ten čistý chlapík, na rozhodnutí nečekal, nýbrž ještě v tu hodinu utekl branou ven. Z toho je vidět: když se něčeho takového odvažují v hlavním městě, čeho se teprve odváží na venkově, v nepatrných místech!

Jeden vznešený muž ve věku kolem 50 let, sám učený a dobrý politik, netrpěl jen kamenem, nýbrž měl zároveň zvědovatění měchýře spojené s jeho zánětem, a to se u starých lidí podle svědectví Hippokratových *Aforismů* nehodí.⁹ Přesto i jeho příbuzní, vesměs politici a učené lidé – proto nechci jejich jména uvádět –, kteří jinak ve všech věcech slyší trávu růst, dali na dobré ujišťování Norciňana, jemuž za řez slíbili 100 «32v» říšských tolarů,¹⁰ ač to byl mimo řez pouhý empirik. Řez se konal v 9 hodin, v 11 hodin byl pacient mrtev; Norciňan si vzal těch 100 říšských tolarů, jak bylo slíbeno, utřel si hubu a odtáhl branou ven.

Protože však toto potřebné umění není nejnepatrnější částí chirurgie a lékařství a kvůli případkům se při něm žádá ještě jiná znalost – „tomu se však nelze naučit mezi pasáky volů a podobnými lidmi, kteří nemají s uměním nic společného, nýbrž je k tomu, jak může každý rozumný snadno posoudit, zapotřebí mnohem více“¹¹ –, mělo by se pro obecné dobro pomýšlet na jiné prostředky, aby toto potřebné umění neupadlo; o tom bude ještě níže řeč obšírněji.

«33r» V zemích, které leží v horách, jako jsou Tyrolsko, Korutany a Štýrsko, ba dokonce až v Augsburgu se sice pro nedostatek Němců užívalo také Norciňanů z Norcie a přicházejí sem; i oni jsou však jen empirici, ačkoli se jich v Itálii užívá skoro všude. Najdou se mezi nimi někteří, kteří, když toto umění provozovali dost dlouho, nakonec dovedou vyříznout kámen, při příznacích si však musejí brát na pomoc

¹V rukopise je psáno Geörg; křestní jméno tedy čteme Georg.

²Anger je čtvrť v jižní části starého Mnichova. „Bader“ (lazebník) je přezdívka nebo domovní jméno řezníka.

³Plnokrevnost (*plethora*) je podle nauky o šťávách přemíra krve v těle; operace se u takového nemocného pokládala za zvlášť nebezpečnou pro krvácení a zánět.

⁴Při předstěrové kýle neobsahuje kýlní vak střevo, nýbrž předstěru (*omentum*), tukovou řasu pobřišnice visící před střevy. Operatér tedy neuměl rozeznat, co kýla obsahuje.

⁵V rukopise je za slovem „velké“ prázdné místo bez výškrabu; písař nejspíše vynechal jméno cév. Předstěra se směla odříznout jen po podvázání, jinak nemocný vykrvácel.

⁶Nemocný se před řezem přivazoval k prknu nebo k lavici, aby sebou nemohl škusbat. Máz je stará dutá míra, v Bavorsku něco přes litr; malvaz je těžké sladké jižní víno.

⁷Městská rada jmenovala komisi, která měla smrt vyšetřit. Městský písař byl přední, zpravidla právnicky vzdělaný úředník města; vnější rada byla širší ze dvou sborů mnichovské městské rady.

⁸Smysl místa není jistý: buď „podle známek, které se ukázaly už před řezem“ (plnokrevnost, pití vína), nebo „po řezu vedeném tak, jak bylo vyličené“.

⁹Míněn je nejspíše aforismus ze šesté knihy, podle něhož se nemoci ledvin a měchýře u starých lidí hojí těžko. Řez byl tedy u takového nemocného předem beznadějný.

¹⁰Říšský tolar se počítal asi za půldruhého zlatého. Pro srovnání: ve fuggerovském řezacím domě v Augsburgu činilo řezné za kámen 8 zlatých (viz pozn. 9-8).

¹¹Citát z Franze Joela, který autor uvedl už na listu 1v (viz pozn. 1-3); tam stojí „mezi pasáky vepřů a lazebníky“, zde „mezi pasáky volů a podobnými lidmi“ – snad s narážkou na selský původ Norciňanů, o němž je řeč na listu 33r.

lékaře; vždyť ani ti, kdo jich z nouze musejí užívat, jim mimo řez v jiných případech nedůvěřují. A přece jsou to všichni původně sedláci z Norcie, městečka nebo vsi toho jména, která leží, jak jsem zpraven, v Romanii; však je i na jejich nástrojích vidět, že jsou uzpůsobeny tak, že se hodí spíše k řezání koní než lidí.¹² **«33v»** V Německu se tedy už celé století vystačí s takovými lidmi, ovšem spíše ze zvědavosti, a přitom lze mít jako dříve přímé a poctivé německé lidi, jen kdyby se jim poskytovala ochrana. Norciňané naproti tomu jako cizinci, kteří se chlubí víc, než dovedou vykonat, předstírají mnoho věcí, například že kýlavé léčí zlatým stehem a leptavými prostředky takřka bez zvláštní bolesti – k čemuž ovšem tak, jak slibovali, nedošlo –, jako by to byly jen jejich způsoby léčby, o nichž by Němci nic nevěděli; předstírají to jen po chvástavém způsobu Italů. Tak také přemluvili jednoho německého říšského knížete, aby se podrobil jejich léčení; ten měl jen povolení pobřišnice.¹³ Vlachovi se za to zaplatilo 1000 říšských tolarů, pomohlo to však tolik, že onen kníže **«34r»** musel až do hrobu nosit kýlní pás a k tomu náplast proti kýle. Ta kúra nebyla k ničemu než k tomu, že si Vlach odnesl těch 1000 říšských tolarů, nepochybně se vysmál německé lehkověrnosti a zvědavosti a víckrát se neukázal. Kdyby tedy byli Norciňané a jiná lehkomyšlná chátka odstraněni, našly by se už prostředky, jak vychovat jiné, poctivé lidi, kteří by mohli být vycvičeni ve všem, co náleží k lékařskému umění, a jimž by se dalo důvěřovat, jak o tom bude níže řečeno více. A k tomu je třeba vyslechnout i znamenitého, vysoce učeného a po celé Evropě opěvovaného profesora lékařství pana Daniela Sennerta ve Wittenbergu,¹⁴ co je třeba soudit o takových nepravých chirurgích, jakých se dnes užívá zde ve špitálech, **«34v»** a zvláště v Josefském domě. Pan Sennert o tom v předmluvě k chirurgii píše takto: „Nevím, jakým nešťastným osudem se stalo, že když byly v předešlých stoletích téměř všechny krásné vědy poskvrněny barbarstvím,¹⁵ utrpělo i lékařství tu škodu, že se chirurgie od ostatního lékařství oddělila a jedni se nazývali lékaři-fyziky, druzí chirurgy. Odtud totiž došlo k tomu, že když lékaři chirurgii zanedbávali a odsouvali ji od sebe, vpadli do držby chirurgie, lékaři opuštěné, lazebníci, bradýři a jiní řemeslníci, lidé většinou veškerého lékařství naprosto neznalí, kteří neumějí ani udat příčiny toho, co dělají, ani nalézt léky, ani rozlišit těla a choroby, nýbrž se pokoušejí nazout touž botu skoro na každou nohu; ba, což je hlavní věc, kteří stavbu lidského těla, **«35r»** pokud je jí ovšem chirurgovi především zapotřebí, a polohu a utváření částí naprosto neznají a z anatomie se jim nikdy nenaučili. Když totiž pochopili, že bez pomoci ostatních částí lékařství nemůže chirurg svého cíle dosáhnout, a zpozorovali, že ani na vnější choroby těla práce rukou vždy nestačí, nýbrž že je velmi často zapotřebí i vnitřních léků, vpustili srp do cizí žně a s opovážlivou smělostí se pustili do podávání jak projímadel, tak jiných vnitřních léků, a to ačkoli nerozumějí ani stavu nemocného těla, ani síle a účinku léků, ani způsobu léčení. S jakým nebezpečím a s jakou škodou pro nemocné je tato věc spojena, to chápe každý.“

¹²Norcia leží v Umbrii, tehdy v papežském státě; její obyvatelé byli proslulí jako řezníci a kleštiči vepřů a z toho řemesla vzešli i potulní řezači kýl a kamene. Co autor míní slovem *Romania*, není jisté: nejspíše římské, tedy papežské území, snad Romagnu. „Řezáním koní“ se rozumí kleštění hřebců.

¹³Podle dobové nauky vzniká kýla buď protržením pobřišnice, nebo jejím pouhým povolením; druhý případ byl lehčí a léčil se kýlním pásem. Kníže tedy po drahé kúře nosil až do smrti právě to, čím se jeho neduh léčil i bez operace.

¹⁴Daniel Sennert (1572–1637), profesor lékařství ve Wittenbergu, autor učebnic lékařství čtených po celé Evropě; roku 1656 už nežil. Autor, katolík v bavorských službách, se tu dovolává profesora luterské univerzity. Citát je snad z předmluvy k páté knize Sennertovy *Practica medicinae*, která jedná o vnějších chorobách a chirurgii.

¹⁵„Krásné vědy“ (*bonae litterae*) je humanistické označení vzdělanosti vůbec; barbarstvím se míní úpadek latiny a učenosti ve středověku.

13. Lazebník v Josefském domě. Špitál jako škola

«35r» Jak tedy může být Josefský dům opatřen «35v» nepravým chirurgem a lazebníkem, který nemůže mít pravou znalost ani o vlastnostech jednoduchých léčiv a materiálií,¹ ani o přípravě léků, tím méně o rozpoznání francouzské nemoci, o jejích příčinách, znameních a případcích, a právě tak málo o pravém léčení protijedy, guajakovým dřevem a jeho kůrou, čínským kořenem, sarsaparillou a sassafrasem,² a také ne o rtuťových prostředcích, o vykuřování, mastech a rtuťových vodách³ a o všem dalším, co je toho druhu?

O „rtuti života“, sladké rtuti, minerálním turpetu a precipitátu⁴ nemá vůbec žádnou vědomost. Vždyť by se naopak na takovém místě dala zřídit pravá škola, jak v chirurgii, anatomii, lékárnictví, botanice a chymii, tak ve všem, čeho by bylo k lékařskému umění zapotřebí. «36r» Oba osobní bradýři mají přece syny, kteří jsou tak daleko, že jedni právě dokončují *humaniora*, druhí už studují logiku;⁵ těch by se dalo ve špitále namísto lazebníků pozvolna užívat a vychovávat je tak, jako jsem já vychoval své syny. Tak by z nich časem byli také lidé, protože kováním se člověk stává kovářem, takže by časem byly lidmi opatřeny nejen zdejší špitály, nýbrž i zemské vlády, jako v Landshutu, Straubingu a Burghausenu,⁶ kde je všude nedostatek pravých lékařů, kteří by rozuměli chirurgii, jak bych o tom uměl uvést mnoho příkladů a příběhů. Naproti tomu by se ovšem muselo v celé zemi zastavit všechno fušerství, zvláště tuláctví. A nevidím, čemu se člověk na univerzitách naučí kromě teorie – a i té špatně –, než že tam «36v» zleniví, zvykne si na zahálku a naučí se hýřit; vždyť zahálka je ďáblův polštář a „lidé, kteří nic nedělají, učí se dělat zle“, jak dosvědčuje Heresbach.⁷ I v Itálii je vidět, že i když člověk promarní čas bez užitku, přece tam bývá prohlášen doktorem, a to v obojím oboru. A co je nesmyslnějšího, než že se v Josefském domě lazebníkovi, neukovi, o dultu a v čase „dárkových nocí“ svěřují materiálie za tolik set zlatých,⁸ pro což nelze u italských špitálů ukázat ani uvést jediný příklad?

Ano, lékaři je sice poručeno, aby na takové věci dohlížel – ale co z toho? Kdyby chtěl lékař předejít každému omylu takového neuka, měl by dost práce jen s tím a jen by si nadělal nepřátel, protože nic není tak nesmyslné, «37r» aby to nemělo své zastánce, jak se mi nejednou stalo.

Zkrátka, ani tento, ani jiný chlapík jeho druhu nemá o účincích jednoduchých léčiv a materiálií, a tím méně o vlastnostech léků jiné vědomosti, než jakou může mít kterýkoli selský pacholek, který přiběhne od pluhu. Příprava léků náleží lékárníkům, kteří se tomu vyučili, jejich úprava⁹ pak lékařům, kteří to vystudovali, a ne lazebníkům.

¹Vlastnostmi se rozumějí vlastnosti léčiv podle galénské nauky (teplé, studené, suché, vlhké a jejich stupně); viz též Slovníček: jednoduchá léčiva, materiálie.

²Rostlinné léky proti francouzské nemoci, z nichž se vařily potné odvary: guajakové dřevo a jeho kůra, „čínský kořen“ (oddenek východoasijského přestupu), sarsaparilla (kořen amerického přestupu) a sassafras (dřevo a kůra severoamerického stromu). Protijedy jsou léky vyhánějící z těla „jed“ nemoci. Výčet ukazuje, že Josefský dům sloužil hlavně léčení této nemoci.

³Druhý hlavní způsob léčení francouzské nemoci: vykuřování rumělkou, rtuťové masti a rtuťové vody k omývání a pití. Léčba rtutí byla nebezpečná a vyžadovala znalost dávek.

⁴Čtyři chymicky připravované léky: „rtuť života“ (ve skutečnosti sloučenina antimonu, silné dávidlo a projímadlo), sladká rtuť (kalomel), minerální turpet (žlutá rtuťnatá sůl) a červený precipitát (oxid rtuťnatý).

⁵*Humaniora* jsou nižší latinská studia (gramatika, poetika, rétorika) na gymnáziu, logika první ročník filozofického kurzu, který po nich následoval.

⁶Bavorské kurfiřtství se dělilo na čtyři rentmistrovské úřady se sídly v Mnichově, Landshutu, Straubingu a Burghausenu; v každém sídle byla zeměpanská vláda.

⁷Nejspíše Conrad Heresbach (1496–1576), humanista a rádce vévodů klévských. Výrok se připisuje Catonovi staršímu. V rukopise je uprostřed citátu škrtnuta německá vsuvka, která zněla snad „nebo přece ne mnoho“.

⁸K dultu viz Slovníček: dult; k „dárkovým nocím“ viz pozn. 14-3.

⁹Úprava (*correctio*) je v lékárnické řeči přidání látek, které mírní prudkost nebo škodlivé vedlejší účinky hlavní složky léku, a tím i rozhodnutí o jeho složení a dávce.

14. Materiálie v Josefském domě. Zakladatelé špitálů. Lékárník a jeho tovaryš

«37r» Na listu prvním bylo podle Franze Joela, profesora v Greifswaldu, a na listu třicátém čtvrtém podle Sennerta, profesora ve Wittenbergu, i podle mnoha jiných vyličeeno,¹ do jak nenáležitého stavu a zlořádu chirurgie upadla; bylo také vyličeeno, jak nesmyslné «37v» je, že se jí málo dbá dokonce i ve špitálech. Když se totiž nedávno po častém upomínání přece jen jednou přikročilo k tomu, aby se přihlédlo i k materiáliím, které byly už tolik let svěřeny muži, jenž o nich nemá žádnou vědomost, ani o jejich kvalitách, ani o vlastnostech,² shledal se takový zmatek, až bylo s podivem, že se to vždycky nechávalo při tom, že je prý tamnímu stálému lékaři uloženo, aby dohlížel na to, co se nakupuje o dultu a v čase „dárkových nocí“,³ a aby to prohlížel, jak se také výpisy materialistů a kupců podepisovaly.⁴ Jak se to však dělo, o tom mluví věc sama: neboť se «38r» u mnoha materiálií shledal takový přebytek, že jich zčásti nebude zapotřebí po mnoho let. A když je dali ocenit, nejprve lékárníkem, který takové věci kupuje za své peníze a mimoto zná i rozdíly mezi materiáliemi, byly prý zbývající materiálie oceněny na 700 zlatých. Když jsem však správci Josefského domu uložil, aby z ročních register vytáhl, zač byly tyto materiálie nakoupeny, shledalo se, že v ceně dělaly 1000 zlatých.⁵ Z toho je vidět, jaké nesmysly vznikají, když se na trh posílají lidé, kteří těm věcem nerozumějí: takoví chlapíci se ženou do neznámé věci jako Kainz do ořechů.⁶ A jako se takové materiálie nerozumně «38v» a nerozvázně nakupují, tak se také neužitečně a nenáležitě rozvlékají a spotřebovávají. A přece se v přebytku našly jen ty materiálie, které se příliš neužívají, jako přes centnýř klovatin, přes centnýř olovnaté běloby, přes 12 liber kafru a podobně.⁷ Co se však týče materiálií, jako je šafrán, skořice, hřebíček, muškátový ořech, mýdlo, mastix, myrha a kadidlo, které se dají zčásti spotřebovat v domě a v kuchyni, zčásti snadno pokoutně rozprodat jinde, těch je málo a žádný takový přebytek se mezi nimi nenašel. A kdo by chtěl o té věci mluvit důkladně, musel by se sám stát stranou sporu: tolik mají takoví chlapíci zastánců, kteří jim všechno pomáhají hájit, aby zůstala utajena i jejich lenost a nedbalost; nechci ani říkat, že nevědomost «39r» plodí opovážlivost a že si troufají na všechno, jak se stalo roku 1638 v dubnu a květnu, kdy z 12 nemocných, kteří byli vzati do léčení, jich 11 během osmi dnů zemřelo.⁸ A ačkoli to bylo z daného podnětu oznámeno na jiném místě, přece se to přešlo mlčením. Kdo by chtěl všechny takové nesmysly popsat, musel by zaplnit celé knihy, neboť zdejší špitály jsou v nejvyšším zmatku, zvláště když jejich původci zemřeli dříve, než byly špitály uvedeny v řád.⁹ Byli to: urozený, přeslavný a velmi učený pán Thomas Mermann, kdysi vůdce, miláček a první muž mezi lékaři, proslulý teorií, pohotový v praxi a osvědčený zkušeností, architekt nejjasnějšího kurfiřta bavorského, «39v» knížatům, dvořanům, měšťanům, duchovním i světským nadmíru milý, protože těm, kdo měli nemocí zahynout, přispěl učenou a šťastnou pomocí a smrt, jež se hnala před časem, odsunul do pozdních let;¹⁰ a také můj veliký a nanejvýš ctihodný učitel a profesor, pan Adam Faber, kurfiřtský rada

¹ Autor odkazuje na listy vlastního rukopisu: slova Franze Joela stojí na listech 1r–1v, slova Daniela Sennerta na listech 34v–35r.

² Míněn je lazebník Josefského domu, o němž autor mluví už na listech 35v–37r. Níže ho nazývá neukem a v Dodatku „nynějším chirurgem“ (viz pozn. 16–3).

³ „Dárkové noci“ (v rukopise *Gebnacht*, na 43r *gebnächt*) jsou snad večery kolem Vánoc, Nového roku a Tří králů, kdy se dávaly dary; výklad slova je nejistý. K dultu viz Slovníček: dult.

⁴ Lékař podpisem na účtech („výpisech“) materialistů a kupců stvrzoval, že zboží viděl a že je v pořádku (viz Slovníček: materialista).

⁵ Správce vedl hospodářství a účty špitálu; že mu autor něco ukládá, svědčí o tom, že měl nad Josefským domem dohled. Zásoby, které znalec ocenil na 700 zlatých, stály tedy špitál podle jeho vlastních účtů 1000 zlatých.

⁶ Lidové přirovnání pro toho, kdo se do věci žene bez rozmyslu. Jméno je v rukopise psáno *khainz*; jeho čtení i výklad jsou nejisté, snad jde o domáckou podobu jména Kunz nebo Heinz, užívanou i pro prostáčka.

⁷ Klovatiny jsou gumy a pryskyřice (například arabská guma a tragant); olovnatá běloba se užívala do mastí a náplastí. Centnýř je sto liber, tedy zhruba 56 kg, libra asi 0,56 kg.

⁸ O této události není nic bližšího známo; autor neříká, kde k ní došlo ani o jakou léčbu šlo. Podle souvislosti to bylo nejspíše v některém z mnichovských špitálů při léčbě vedené lidmi bez náležitého vzdělání.

⁹ Na listu 6v jmenuje autor tři původce mnichovských špitálů: Heinricha Münsingera, Thomase Mermannu a Adama Fabera. Zde uvádí jen dva.

¹⁰ Latinská chvála Thomase Mermannu, autorova učitele, má ráz náhrobního nápisu nebo tištěné chvalořeči; odkud ji autor převzal, není známo. Titul kurfiřta dává autor Mermannovu pánu Maxmiliánu I. zpětně (viz pozn. 9–18).

a doktor obojího lékařství. Ti dva se o špitály mnoho přičinili, denně je navštěvovali a všechno dělali z pravé křesťanské lásky k Bohu a k chudým a k užitku obce, neboť žádný z nich neměl od špitálů ani haléř platu, nýbrž všechno vykonávali zdarma a z lásky.

Jak je nesprávné, že se takové materiálie a mnoho jiného v Josefském domě svěřuje neukovi, který v nich ryje jako – s odpuštěním¹¹ – svině v řepném poli, <40r> to říká sám rozum i zkušenost: jde o věc, které se nikdy neučil a která nepřísluší ani jemu, ani jemu podobným, nýbrž naprosto patří k lékárně a má se svěřit spíše lékárníkovi, který se tomu učil. Vždyť už také vícekrát byl stálému lékárníkovi ve špitále povolen pořádný lékárnický tovaryš. Lékárník je totiž povinen být při obchůzce nemocných; a jak snadno se může stát – a také se stalo –, že když na jaře a na podzim řadí nakažlivé horečky, nakazí se a onemocní i lékárník, takže se dobrou dobu nemůže o lékárně starat a spravovat ji. Tu je pak třeba hned narychlo přibrat někoho cizího a svěřit mu takový celek, na němž nemálo záleží. Protože však <40v> vedle toho takový celek dá tolik práce, že jej jeden sám natrvalo zastat nemůže, proč by se mu neměl povolit tovaryš, aby se s pracemi dalo lépe postupovat, a proč by se neměly všechny materiálie v Josefském domě odebrat a přiložit k lékárně, kam patří? Tím by se dalo zamezit tomu, co se tu i tam zpronevěřuje; a to, co se takto zpronevěří, by docela snadno vydalo na lékárnického tovaryše, kdyby se všechno, co k lékárně náleží, přidělilo těm, jimž to přísluší a kteří se tomu vyučili, a odňalo se těm, kdo neznají ani jednoduchá léčiva, ani složené léky a tím méně mají jakoukoli znalost o jejich přípravě.

¹¹V rukopise stojí zkratka, nejspíše latinské *reverendo* („s úctou řečeno“), omluvná formule, jíž se uvozovalo hrubé slovo.

15. Ještě o tulácích. Závěr

«40v» Co se týče tuláků: když «41r» přemluví lidi, aby se jim podrobili a svěřili, ať už jde o řezání kamene nebo kýly, o léčení zlatým stehem nebo leptavým prostředkem či o píchání zákalu, a když se pak dostaví příznaky, vytratí se, utečou branou ven a nechají nemocného sedět v jeho bídě a zahynout; jiní se ho už také neujmou. To je pak trest za hřích. A daly by se psát celé knihy o takových omylech, jaké se udály i v tomto městě a jaké se nakonec většinou musí přikrýt a „vyléčit“ zemí.

Stane-li se pak u kýlavých, že jim kýly vyhřeznou, což pochází ze zácpy, nebo nastane-li zadržení moči, kde se má pomoci cévkou,¹ kam má pak člověk za tuláky běhat a kdo ví, kde je najít, i kdyby snad vůbec pomoci «41v» uměli? Jsou-li naproti tomu v zemi vlastní lidé a dá-li se jim do ruky prostředek k obživě – ovšem tak, aby k tomu byli předtím řádně vycvičeni, což by se mohlo stát prostřednictvím špitálu –, je si jimi člověk jist a může jich v každé nouzi užít.

Toto je, co jsem chtěl v dobrém úmyslu, upřímně a křesťansky připomenout – já, který jsem zde vyrostl při špitálech od jejich počátku, kdy byla v knížecím špitále jen jedna osoba, řečená „Knab“, a jeden sekretář z Burghausenu, stížený mánií, a kdy byl knížecí dvorský špitál v Kreuzgasse, odkud byl přeložen do Sendlinger Gasse a odtamtud teprve ke svaté Alžbětě, kde byl předtím strávní dům.² Je mi nyní přes 82 let a stojím už půldruhou nohou v hrobě; v poli jsem byl polním chirurgem před «42r» 62 lety – generálem byl tehdy Christoph Rosswurm³ – a stejně tak při bavorských válkách v Čechách, ve Falci, před Norimberkem a na jiných místech; nikdy jsem nepil víno ani jiný silný nápoj a mohu říci, že jsem za mnoho let mnoho viděl a vypožoroval, ve válce, za moru i v míru. Má mysl byla totiž upřena více k věcem než k slovům, a to právem: neboť nemoci, jak moudře připomíná Celsus, se neléčí výmluvností, nýbrž léky.⁴

¹Uskřinutá kýla i zadržení moči vyžadují pomoc ihned. Cévkou (v rukopise *siringa*) je trubička zaváděná do močové trubice.

²Autor vzpomíná na počátky vévodského špitálu sv. Alžběty (Herzogspital), kdy měl jen dva chovance, a na jeho tři sídla po sobě: v Kreuzgasse (Křížové ulici), v Sendlinger Gasse (Sendlinské ulici) a konečně u sv. Alžběty. Strávní dům (*Kosthaus*) je dům, kde se vydávala strava.

³Spis je datován rokem 1656; autor se tedy narodil asi 1575 a polním chirurgem byl roku 1594, v Uhrách. O tomto i o pozdějších taženích mluví už na listech 2v–3r (viz pozn. 1-14 a 1-15).

⁴Výrok stojí v předmluvě Celsova spisu *O lékařství* (*De medicina*). Tímto citátem autor své vlastní pojednání uzavírá; následuje už jen Dodatek.

16. Dodatek

«42r»¹ Zpronevěře, k níž dochází u materiálií a léků v Josefském domě, nelze do budoucna předejít jinak, než že budou odňaty těm, jimž byly dosud – «42v» s dovolením řečeno – zcela nenáležité a proti všemu rozumu svěřeny, protože jim ani nerozumějí, ani to není jejich povolání; patří naopak naprosto k lékárně, k níž také mají být po právu přiloženy. A krajní potřeba vyžaduje, aby lékárník konečně držel tovaryše, jak se už dříve častěji stávalo; a protože práce při lékárně napříště neubude, nýbrž jen přibude, je k tomu důvod tím větší. Aby se však při tom předešlo všemu podezření z jakékoli zjištěnosti – páni komisaři těmto věcem přece nerozumějí a bývají také mnohdy zatíženi jinými důležitými záležitostmi –, bude zapotřebí ustanovit, aby se vizitace lékárny konala nejen «43r» bedlivě, nýbrž také, jak se to na některých místech děje, každý rok jistě jednou, ne-li dvakrát, v době dultu a „dárkových nocí“, kdy se beztak doplňuje úbytek a nakupují materiálie; při tom mají být v každém případě přítomni osobní, dvorští a městští lékaři a mají k tomu být přibíráni.² Neboť na tomto celku špitální lékárny nemálo záležitostí a vězí v něm veliký náklad; a s jediným člověkem – a tím je teď lékárník, který má tento celek spravovat sám – se snadno stane, že buď onemocní, nebo se mu přihodí něco jiného, co by mu bránilo v práci a v povinnosti; pak by za to museli pykat všichni chudí nemocní a potřební ve špitále, «43v» a takový celek nelze jen tak snadno hned svěřit někomu cizímu.

Budou-li tedy, jak bylo řečeno výše, Josefskému domu odňaty materiálie a v důsledku toho i práce, lze naproti tomu tamnímu nynějšímu chirurgovi také těch 60 zlatých, které dostal kvůli nové stavbě, ale nic za ně nedělá,³ srazit z ročního platu a vynaložit je na lékárnického tovaryše, spolu s oněmi 100 zlatými, které se ušetří za třetího lázeňského pacholka.⁴

Co se týče mladých lékařů, bylo by podle mého nezávazného mínění zapotřebí – protože je vidět, že vůbec na nic nesáhnou, jen tam stojí a přihlížejí, aby si neušpinili ruce a nemuseli se nadýchat nepříjemného zápachu –, aby žádný «44r» z nich nebyl napříště v celé zemi dosazen na žádné místo ani k němu připuštěn, ledaže by dovedl prokázat, že v chirurgických věcech sám přiložil ruku, že také pouštěl krev jak ze žil, tak z tepen, obojí pouštědlem i lancetou, dále že se cvičil v trepanaci hlavy, v nabodnutí prsou neboli hrudníku a břicha a rovněž ve zlomeninách kostí a vykloubeninách.⁵ Tak by byl jednou konečně odstraněn ten zlořád v lékařství, že se lidé léčí jen slovy a nikdo nechce přiložit ruku, ačkoli přece staří lékaři, od nichž lékařství pochází, vždy sami přikládali ruku a léčili nemocné ne slovy, nýbrž vlastní rukou, kdykoli toho bylo třeba. Neboť znamenitých «44v» autorů je dost – o starých, jako je Hippokratés, Galénos, Avicenna, Cornelius Celsus a jiní staří lékaři, ani nemluvě –, totiž Giovanni da Vigo, Johann Lange, Guy de Chauliac, Guillaume Rondelet, Ambroise Paré, Hieronymus Fabricius ab Aquapendente, Peccetti, Wilhelm Fabricius Hildanus, Franz Joel, Petrus Forestus, Daniel Sennert a mnoho dalších,⁶ kteří chirurgické umění dosti obšírně popsali jak v učebnicích, tak ve sbírkách pozorování. Proto mladí lékaři nemají proč se vymlouvat nebo omlouvat, že se tomu nemohou naučit, když se toho v naší době ujímají takoví lidé jako lazebníci a bradýři, kteří mnohdy sotva umějí přecíst a napsat své jméno. Tak by se jednou odpomohlo obecné stůžnosti celé země, že když se přihodí nenačalý případ, «45r» nejsou po ruce lidé, jakých je zapotřebí, a člověk se musí spokojit jen s neumělými bradýři a lazebníky; a pak to mnohdy

¹Jediný nadpis, který má rukopis sám (*Appendix*); nadpisy ostatních kapitol jsou redakční. Dodatek se vrací k lékárně a k materiáliím v Josefském domě a navrhuje, co s nimi udělat.

²K dultu a „dárkovým nocím“ viz pozn. 14-3. Osobní lékaři panovníka, dvorští lékaři a městští lékaři jsou tři skupiny mnichovských studovaných lékařů.

³Chirurgem tu autor nazývá téhož lazebníka Josefského domu, jemuž jsou svěřeny materiálie (viz pozn. 14-2). O jakou stavbu šlo a zač oněch 60 zlatých dostával, autor neříká; snad to byl příplatek za práci, která přibyla s novou budovou.

⁴Lázeňský pacholek je sluha ve špitální lázni. O úspoře za třetího z nich autor jinde nemluví a zmiňuje ji jako věc známou; na lékárnického tovaryše by tak připadlo 160 zlatých ročně bez nového výdaje.

⁵Pouštědlo je železný nástroj s břitem, jímž se žíla prosekla, lanceta jemný dvoubřitý nožík. Trepanaci, nabodnutí hrudníku a břicha i otevření tepny jmenuje autor už na listu 5r (viz pozn. 2-3) mezi výkony, o nichž jeho synové slyšeli přednášet v Lovani.

⁶Poprvé jsou tu jmenováni: Giovanni da Vigo (asi 1450–1525), papežský chirurg; Johann Lange (1485–1565), osobní lékař falckých kurfiřtů; Guy de Chauliac († 1368), autor *Velké chirurgie*; nejspíše Guillaume Rondelet (1507–1566), profesor v Montpellieru, jehož jméno písař zkomolil; Ambroise Paré (asi 1510–1590), chirurg francouzských králů; a Petrus Forestus (Pieter van Foreest, 1521–1597), nizozemský lékař. Peccetti je snad Francesco Peccetti, autor chirurgické učebnice z počátku 17. století; čtení jeho jména je nejisté.

vezme takový konec, který by jistě mohl být lepší, jak se stalo v Burghausenu asi roku 1651, když tam pan rentmistr, mýtný, páter rektor Tovaryšstva Ježíšova a pan rentmistrovský písař spolu s několika dalšími spadli z vysoké kostelní chodby.⁷ K tomu jsem byl povolán teprve po všem, když už byla věc zameškána, až o svatém Jakubu,⁸ ačkoli se ten pád stal už předtím, v Květném týdnu.⁹

⁷Rentmistr stál v čele rentmistrovského úřadu (viz pozn. 13-6), který v kraji spravoval knížecí důchody; rentmistrovský písař byl jeho úředník, páter rektor představený jezuitské koleje. Kostelní chodba je nejspíše vyvýšená krytá chodba nebo pavlač vedoucí do kostela.

⁸Svatého Jakuba je 25. července; Květný týden začíná Květnou nedělí, která roku 1651 připadla na 2. dubna. Autor byl tedy přivolán až bezmála čtyři měsíce po úrazu.

⁹Zde text rukopisu končí; zbytek strany je prázdný a chybí jakákoli závěrečná formule, datum i podpis. Zda autor psaní přerušil, nebo zda zůstal nedokončen opis, nelze rozhodnout; rok 1656 pochází z titulního listu.

Slovníček pojmů

Slovníček vysvětluje věcné pojmy, instituce a dobové realie, které se v rozpravě opakují; v závorce je výraz rukopisu. Co se v textu vyskytuje jen jednou, vysvětluje poznámka u příslušného místa. Osoby jsou určeny v poznámkách.

akademie – univerzita; schválení akademií znamená univerzitní zkoušku.

archiatr – první z osobních lékařů panovníka.

bradýř; osobní bradýř (*Barbierer, Leibbarbierer*) – řemeslník, který vedle holení pouštěl žilou, ošetřoval rány a prováděl drobnou chirurgii; z bradýřů a lazebníků se brali i ranhojiči u vojska. Osobní bradýř je dvorní bradýř a ranhojič panovníka.

Bratrský dům (*Bruderhaus*) – mnichovský městský špitál a chudobinec, jeden ze tří špitálů, o nichž autor píše (vedle špitálu svaté Alžběty a Josefského domu).

celek (*Corpus*, „těleso“) – špitální lékárna se vším, co k ní patří: se zásobami, zařízením i provozem.

doktor obojího lékařství; v obojím oboru (*utriusque medicinae doctor, in utraque facultate*) – lékař graduovaný v lékařství i v chirurgii, obdoba právnického doktora obojího práva. Vzdělání v obojím je hlavní požadavek spisu.

dukát – zlatá mince stálé ryzosti.

dult – bavorský výroční trh spojený s církevním svátkem; v Mnichově se konal několikrát do roka a špitály při něm nakupovaly zásoby ve velkém.

empirik (*empiricus*) – léčitel bez učeného vzdělání, který se opírá jen o zkušenost; umí vést nůž, ale nerozumí nemoci ani tomu, co po řezu následuje.

francouzská nemoc (*morbus gallicus*) – příjice (syfilis). V Evropě se prudce rozšířila po roce 1495 a Němci ji pojmenovali podle francouzského vojska, které tehdy táhlo do Neapole; léčila se odvarem z guajakového dřeva a rtutí.

fušerství (*Stümplerei*) – neodborné provozování řemesla, jemuž se člověk nevyučil.

fyzické lékařství; lékař-fyzik (*medicina physica, medicus physicus*) – učené vnitřní lékařství, jak se přednášelo na univerzitách, na rozdíl od chirurgie, tehdy pokládané za řemeslo. Lékař-fyzik léčí vnitřně, léky a životosprávou, a sám neoperuje.

galénská nauka; šťávy – učení odvozené od Galéna, podle něhož zdraví záleží na správném složení tělesných šťáv; život udržuje vrozené teplo, které se živí základní vlhkostí těla a ve stáří slábne. Léčivům přisuzuje vlastnosti teplé, studené, suché a vlhké v různém stupni.

Horní Německo (*Ober Teutschlandt*) – jih německé jazykové oblasti (Bavorsko, Švábsko, Franky, Švýcarsko a rakouské země) na rozdíl od severního, „dolního“ Německa.

chirurg; nepravý chirurg (*pseudochirurgus*) – chirurg je v autorově pojetí učený lékař, který sám operuje. Nepravý chirurg je ten, kdo provozuje chirurgii bez učeného vzdělání; autor tak nazývá lazebníky a bradýře, kteří ve špitálech zastávají práci chirurga.

chymie – dobový výraz pro chemii ve službách lékařství: příprava léků destilací a z nerostů a kovů.

jednoduchá léčiva; složené léky (*simplicia, composita*) – jednoduchá léčiva jsou jednotlivé byliny, kořeny, nerosty a živočišné látky; složené léky se připravují z několika z nich.

Josefský dům – jeden ze tří mnichovských špitálů, o nichž autor píše; léčila se v něm hlavně francouzská nemoc. Stejně se překládá i tam, kde rukopis píše „dům svatého Josefa“.

komisaři – zástupci ustanovení vrchností, kteří mají vyšetřit spor nebo dohlédnout na zkoušku, na špitál a jeho lékárnu.

lazebník (*Bader*) – provozovatel lázně, který vedle koupání a holení pouštěl žilou, sázel baňky a ošetřoval rány; vyučený řemeslník, ne studovaný lékař.

lčení kíl; kýlavý (*curatio herniarum, herniosus*) – operace tříselných kíl řezem, podvázáním nebo leptáním i jejich léčba bez operace; kýlavý je ten, kdo kýlou trpí.

lékařské umění (*facultas medica*) – lékařství jako obor, nejen univerzitní fakulta.

leptavé prostředky (*septica, caustica*) – žíraviny, jimiž se měla kýlní branka zajizvit bez řezu.

materiálie; materialista (*materialia*) – materiálie jsou lékárenské suroviny: drogy, pryskyřice, minerály a koření. Materialista je obchodník, který je spolu s barvami prodával ve velkém.

neuk (*Idiot*) – člověk bez odborného vzdělání, laik; slovo má původní význam, neznamená hlupáka.

Norciňan (*Nursinus*) – potulný operatér z umbrijské Norcie a okolí; tamní rody se po generace živily řezáním kamene, kíl a zákalu, takže se jejich jméno stalo obecným označením takového operatéra.

obec; obecné dobro (*res publica, publicum bonum*) – společenství země nebo města a jeho prospěch; měřítko, jímž autor posuzuje lékaře i rádce.

obchůzka nemocných; vizitace lékárny (obojí *Visitation*) – obchůzka je pravidelná prohlídka nemocných ve špitále lékařem, dnešní vizita; lékárník chodil s ním. Vizitace lékárny je úřední prohlídka, při níž se kontrolovala jakost a stáří surovin i hotových léků, váhy a ceny.

oční lékařství; píchání zákalu – hlavně operace šedého zákalu: zkalená čočka se jehlou sklopila do sklivce (píchání neboli sklápění zákalu).

osobní lékař (*Leibmedicus*) – lékař ve stálé službě panovníka nebo knížete.

pacholek (*Knecht*) – pomocník a sluha: lazebnický pacholek pomáhal v lázni, lázeňský pacholek byl sluha ve špitální lázni.

polní chirurg; polní lékař (*chirurgus castrensis, medicus castrensis*) – chirurg a lékař u vojska v poli.

pouštění žilou – odběr krve naříznutím žíly, nejčastěji v loketní jamce; běžný léčebný úkon, který prováděli bradýři a lazebníci.

první lékař (*primarius medicus*) – přední, služebně nejvyšší lékař města nebo dvora.

připomenutí; připomínka (*Erinnerung*) – upozornění vrchnosti na to, co je třeba zařídit; podle autora první povinnost lékaře-rádce.

příznaky a případy (*symptomata, accidentia*) – vše, co k nemoci nebo k operaci přistoupí, například krvácení, horečka, křeče, zánět nebo zácpa.

původci (špitálů) (*auctores*) – lékaři, z jejichž podnětu byly mnichovské špitály založeny.

ranhojič (*Wundarzt*) – řemeslně vyučený léčitel ran, zlomenin a vnějších neduhů, na rozdíl od učeného lékaře.

řádný, pravý a stálý lékař (*rechtschaffen, recht, ordinarius*) – trojí rozlišení rukopisu: řádný je lékař poctivý a schopný, pravý je skutečný, vyučený (u chirurgů a ranhojičů překládáno „řádný“), stálý je ustanovený k pravidelné službě, například ve špitále; obdobně stálý lékárník.

řezací dům; řezací světnice (*Schneidhaus*) – zvláštní špitál, popřípadě místnost ve špitále, kde se operovaly („řezaly“) kýly a močové kameny; řezací dům založili v Augsburgu Fuggerové.

řezání kamene; řezač kamene a kíl (*lithotomia*) – odstranění močového kamene z měchýře řezem. Řezači kamene a kíl byli operatéri těchto výkonů, většinou potulní řemeslníci bez učeného vzdělání.

řezné (*Schnittgeld*) – odměna operatérovi za jednotlivou operaci, vedle ročního platu.

říšský tolar – velká stříbrná mince a početní jednotka, asi půldruhého zlatého.

sněť – odumření tkáně. „Studená“ sněť (*sphacelus*) je úplné odumření údu bez zánětu, „horká“ sněť (*gangraena*) jeho počáteční, zánětlivé stadium.

špitál svaté Alžběty – vévodský špitál (Herzogspital) v Mnichově, v textu také „knížecí“ a „knížecí dvorský špitál“; autor v něm sloužil přes 30 let.

tovaryš; učeň; chlapík (*Gesell*) – stupně řemeslné služby: učeň se teprve učí, tovaryš je vyučený pomocník mistra (například lékárnický tovaryš). Německé *Gesell* znamená tovaryše; kde je užito hanlivě, překládá se „chlapík“.

tulák; tuláctví; vagant (*Landfahrer, Vagant*) – tulák je potulný řemeslník, kramář nebo léčitel bez stálého bydliště, protiklad usedlých měšťanských operatérů. Vagant je potulný člověk bez stálého místa, zde ten, kdo se vydává za lékaře.

veřejný řád (*Policey*, latinsky *politia*) – dobrý řád a správa obce; za moru to jsou úřední opatření jako uzavírání nakažených domů, oddělení nemocných, dozor nad trhy a pohřbívání. Zemský policejní řád je soubor zemských nařízení o veřejném řádu.

Vlach (*Welsch*) – Ital.

zlatá koruna; zlaté scudo (*coronatus, scutum aureum*) – francouzská a italská zlatá mince (écu, scudo).

zlat'ák (*aureus*) – v latinských citátech zlatá mince, jako dukát nebo zlatá koruna; překlad jím odlišuje *aurei* od bavorského zlatého.

zlatý (*Gulden*, v rukopise *fl.*) – rýnský zlatý (florén), základní početní jednotka bavorské měny. Pro srovnání: autorův roční plat ve špitále činil 100 zlatých.

zlatý steh (*punctura aurea*) – operace tříselné kýly, při níž se kýlní vak podvázal zlatým drátem tak, aby se zachovalo varle.

životospráva (*diaeta*) – v dobovém smyslu celý způsob života (strava, nápoj, spánek, pohyb), nejen jídlo.